

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Вищого навчального закладу
Укоопспілки “Полтавський
університет
економіки і торгівлі”

08 липня 2015 року № 152-Н

Форма № П-4.04

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
“ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ”**

Факультет харчових технологій,
готельно-ресторанного та туристичного бізнесу
Форма навчання денна

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту
Завідувач кафедри

Г.П. Склад

„_____” _____ 2020 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

***На тему “РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО РЕГІОНУ:
СТРУКТУРА, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ВИКОРИСТАННЯ”***

зі спеціальності 242 “Туризм”
освітня програма “Туризм” ступеня бакалавра

Виконавець роботи Няйко Євгеній Анатолійович

_____
(підпис, дата)

Науковий керівник к. геогр. н., доц. Логвин Михайло Михайлович

_____
(підпис, дата)

ПОЛТАВА – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ	6
1.1. Сутність поняття та компонентний склад рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.....	6
1.2. Сучасні методичні підходи до оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу території.....	15
1.3. Передумови та чинники формування рекреаційно-туристичного потенціалу в регіоні.....	25
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО РЕГІОНУ	36
2.1. Природні та антропогенні ресурси Дніпропетровського регіону як чинник його туристичної привабливості	36
2.2. Історико-культурна компонента рекреаційно-туристичного потенціалу регіону	43
2.3. Інфраструктурна компонента рекреаційно-туристичного потенціалу Дніпропетровської області.....	58
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	70
ПЕРЕЛІК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ	72
ДОДАТКИ	83

ВСТУП

Основною проблемою розвитку туризму в Україні є неефективне та нераціональне використання природних ресурсів, а також відсутність чіткої стратегії розвитку індустрії туризму та її регулювання. Недостатньо розвинена інфраструктура, погана система транспортного обслуговування туристів та населення стають на заваді швидкому піднесенню та поширенню туристичного іміджу країни, тим самим відлякують потенційних туристів. Не менш важливим та болючим питанням залишається якість надання туристичних послуг. За цим показником Україна дуже відстає від інших держав із подібним рекреаційно-туристичним потенціалом. Внаслідок цього багато наших співвітчизників надають перевагу іноземним курортам, отримуючи фактично за ту саму ціну набагато вищий рівень обслуговування та комфорту.

Розвиток туризму в будь-якому регіоні, в тому числі і в Дніпропетровській області, передбачає ефективне використання природних та історико-культурних ресурсів, яке неможливо без розвиненої інфраструктури у виробничій і невиробничій сферах економіки. Перед сферою туризму, особливо в післякризовий період, стоять завдання пошуку нових ідей, які дадуть можливість отримувати додатковий прибуток.

До вивчення рекреаційного потенціалу території науковці виділяють декілька підходів. Зокрема Н. С. Мироненко, І. Т. Твердохлебов рекомендують комплексну рекреаційну оцінку природних і культурно-історичних ресурсів. Оцінку природно-ресурсного потенціалу для рекреації розглядали М.Г.Ігнатенко, Н.Л. Крачило. Суспільно-географічні дослідження рекреаційної діяльності в Україні провадили такі вчені, як О.О. Бейдик, Ю.А. Веденін, І.П.Герасимов, Ф.Д. Заставний, І.В. Зорін, М.Г. Ігнатенко, Л.М. Корецький, В.С.Кравців, М. П. Крачило, В. Б. Кудрявцев, С.П. Кузик, Н. С. Мироненко, Н.Ю.Недашківська, М.С. Нудельман, М.Д. Пістун, В.С. Преображенський, В.П.

Руденко, І.В. Смаль, Н.П. Стецько, І.Т. Твердохлебов, І.П. Чалая, О.І. Шаблій, О.А. Щербина та ін.

Метою роботи є дослідження теоретичних та прикладних аспектів використання природно-ресурсного потенціалу як складової сфери туризму взагалі, та Дніпропетровської області, зокрема. Досягнення поставленої мети забезпечується виконанням наступних взаємопов'язаних завдань:

- розкрити зміст поняття та компонентний склад рекреаційно-туристичного потенціалу регіону;
- дослідити сучасні методичні підходи до оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу території;
- оцінити передумови та чинники формування рекреаційно-туристичного потенціалу в регіоні;
- проаналізувати природні ресурси регіону як чинник його туристичної привабливості;
- охарактеризувати історико-культурну компоненту рекреаційно-туристичного потенціалу регіону;
- дати аналіз інфраструктурній компоненті рекреаційно-туристичного потенціалу Дніпропетровської області.

Об'єктом дослідження є процес туристичної діяльності в Дніпропетровській області. Предметом дослідження є теоретичні, методологічні та практичні підходи у дослідженні природно-ресурсного потенціалу цього регіону.

Методами дослідження слугували: загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема картографічний, абстрагування, узагальнення, аналіз і синтез, індукція й дедукція, статистичний, системний аналіз.

Інформаційною платформою передбачались: законодавчі та нормативно-правові акти України, що регламентують діяльність у галузі туризму, матеріали Державної служби статистики України та Управління культури,

національностей і релігій Дніпропетровської обласної державної адміністрації, статистичні бюлетені туристичної діяльності, праці вітчизняних та зарубіжних вчених з проблематики дослідження природно-ресурсного потенціалу, публікації в наукових періодичних виданнях, матеріали науково-практичних конференцій, матеріали мережі Інтернет.

Окремі положення роботи були апробовані та оприлюднені в матеріалах кафедрального круглого столу студентів та аспірантів “Туризм і молодь – 2019” (м. Полтава, 2019 рік).

Структурно робота складається з двох розділів, вступу, висновків, переліку інформаційних джерел, додатків. У роботі налічується 6 таблиць, 16 рисунків, 2 додатки (у них 1 таблиці та 2 рисунки), перелік інформаційних джерел налічує 97 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

1.1. Сутність поняття та компонентний склад рекреаційно-туристичного потенціалу регіону

Базисні показники використання природних умов і ресурсів для розвитку рекреації й туризму в Україні та її регіонах значно нижчі, ніж в інших країнах. Причиною, поміж інших, є неефективний механізм регулювання та методи управління ресурсами регіональних рекреаційних систем. Ресурси економічно не враховуються, стратегія розвитку розроблена, але не виконується. Туристичний бізнес віддає переваги виїзному туризму, і майже не створює умов для розвитку в'їзного та внутрішнього. Соціальний і культурний туристичний бізнес має слабку матеріальну базу для свого розвитку. Основу ресурсного забезпечення управління регіонального розвитку туризму складає його ресурсний потенціал, що являє собою сукупність, матеріальних (в тому числі природних), фінансових, трудових та інформаційних ресурсів рекреаційно - туристичної системи регіону.

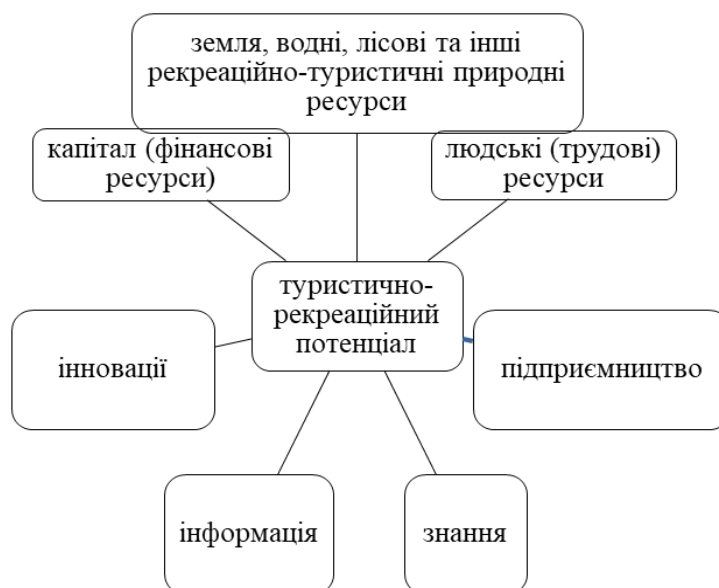

Рис. 1.1.1 Структура туристично-рекреаційного потенціалу, за [93]

Всі наведені ресурси в тій чи іншій мірі використовуються у процесі рекреаційно-туристичної діяльності. Ступінь використання кожного ресурсу багато в чому визначається характером туристичних та курортно-оздоровчих послуг. Від рівня ресурсного забезпечення регіону залежить оснащеність системи управління регіональним розвитком туризму необхідними технічними засобами, що істотним чином впливають на розробку, прийняття та реалізацію управлінських рішень.

В умовах ринку, що характеризуються нестабільністю цілей, обумовленою мінливістю попиту та пропозиції, цін на товари і фактори виробництва, змінами в конкурентному середовищі й іншими макро- і мікроекономічними факторами, однією з першочергових задач керівництва стає формування й оцінка поточних і перспективних можливостей, тобто потенціалу.

Потенціал, що об'єднує в собі як просторові, так і тимчасові характеристики, концентрує одночасно три рівні зв'язків і відносин:

- по-перше, він відображає минуле, тобто сукупність властивостей, нагромаджених системою в процесі її становлення і таких, що зумовлюють можливість до її функціонування та розвитку. У цьому плані поняття «потенціал» фактично набуває значення поняття «ресурс».

- по-друге, він характеризує рівень практичного застосування і використання наявних можливостей. Це забезпечує розмежування реалізованих і нереалізованих можливостей. У цій своїй функції поняття «потенціал» частково збігається з поняттям «резерв».

- по-третє, він орієнтується на розвиток (на майбутнє). Будучи єдністю стійкого і мінливого станів, потенціал містить (як можливі) елементи майбутнього розвитку.

Рівень потенціалу, характеризуючи наявний стан системи, обумовлений тісною взаємодією всіх трьох перелічених станів, що і відрізняє його від таких,

на перший погляд близьких, понять, як «ресурс» і «резерв».

Туристський потенціал регіону - це сукупність природних, історико-культурних об'єктів і явищ, а також соціально-економічних і технологічних передумов для організації туристської діяльності на певній території.

Принциповим моментом в дослідженні складу сукупного туристського потенціалу регіону є розгляд його як системи.

У структурному плані туристський потенціал регіону доцільно представити як сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих потенціалів: природно-ресурсного, історико-культурного, економічного і соціального.

Природно-ресурсний потенціал сфери туризму - здатність природних систем без шкоди для себе (а, отже, і для людей) віддавати необхідну людству продукцію або робити корисну для нього роботу в рамках господарства даного історичного типу; можливості регіону по використанню сукупних природних багатств в туристичній діяльності.

Історико-культурний потенціал - висловлює можливості для розвитку туризму, закладені історико-культурними цінностями, що знаходяться в регіоні.

Економічний потенціал сфери туризму - це складова частина економічного (господарського) потенціалу регіону, що характеризує здатність регіону в області відтворення туристичного продукту, тобто потенційно придатні сили і засоби, необхідні для відтворення туристичного продукту на регіональному рівні (матеріальні, природні, трудові та ін.).

Соціальний потенціал сфери туризму – можливості регіону по відтворенню необхідної для здійснення туристської діяльності робочої сили, так як використовуючи тільки матеріальні ресурси туризму, неможливо зробити, розподілити, обміняти і спожити регіональний туристичний продукт.

На практиці набули широкого поширення методики комплексної оцінки туристично-рекреаційного потенціалу, що базуються на оцінці потенційної ємності та пропускної здатності туристично-рекреаційних об'єктів, експертну

грошову оцінку якості цих об'єктів і кількісних результуючих показників, що оцінюють фактичну кількість туристів, що скористалися туристичними послугами.

З огляду на конкурентний характер сучасної економіки при аналізі стратегічного потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіону необхідно його розглядати як конкурентний соціально-економічний потенціал.

Туристично-рекреаційні ресурси класифікуються за наступними критеріями [7]:

- за складом (по утворюючим факторів і елементів, їх функціональної придатності);
- за оціночними параметрами якості туристичних ресурсів (придатність, комфортність, естетична привабливість, значимість);
- по інших характеристиках, не пов'язаних з оціночними показниками.

З огляду на специфіку рекреаційного потенціалу території пропонується вивчати його в два етапи.

На першому етапі необхідно виділити рекреаційний потенціал території (РПТ) як єдине ціле і визначити його територіальні межі. В план такого дослідження вводять тільки ті компоненти природи і культурно-історичні об'єкти, які використовують або можуть використати в рекреаційних цілях. Виділення РПТ інколи ускладнене тим, що визначену територію використовують не тільки для рекреації, вона є складовою лісопромислових, агропромислових та інших комплексів. У таких випадках можна говорити про взаємне формування різних типів комплексів, які поєднані між собою певними зв'язками та пов'язані з іншими видами природно-ресурсного потенціалу. За критерій визначення територіальних меж РПТ багато вчених беруть інтенсивність рекреаційної діяльності території. Можливим на цьому етапі є визначення економіко-географічного РПТ, який охоплює займану площу; просторове розміщення; розміщення щодо великих міст і міських агломерацій,

транспортних магістралей, туристичних маршрутів загальнодержавного та міжнародного значення.

На другому етапі аналізують компонентну структуру РПТ, зокрема природних і культурно-історичних рекреаційних ресурсів з погляду розвитку різних видів рекреації та їхньої ролі в структурі господарства регіону. Перша ланка такого дослідження - вивчення концентрації певних видів рекреаційних ресурсів у районі, міру їхньої освоєності, доцільність подальшого освоєння і можливість розвивати нові види рекреації. Другою ланкою компонентного дослідження РПТ є аналіз ролі всіх рекреаційних ресурсів у формуванні певних галузей рекреації, а також виявлення перспективних рекреаційних ресурсів, їхнього впливу на створення нових видів рекреації. Необхідно також виділити головні рекреаційні галузі, які розвиваються на базі використання РПТ, і з'ясувати їхнє місце в галузевій структурі господарства регіону. Це дасть змогу визначити міру впливу тих чи інших видів рекреаційних ресурсів на формування компонентної структури РПТ, а також порівняти його з іншими видами потенціалів території. Третя ланка компонентного дослідження РПТ полягає в розробці шляхів подальшого розвитку тих видів рекреації, яким відповідають найсприятливіші рекреаційні ресурси і рекреаційне природокористування [56].

Один з варіантів методики оцінки природного рекреаційно-ресурсного потенціалу навів О.О. Бейдик [7, с. 47-79]. Численні характеристики природно-ресурсного потенціалу тут зроблені в розрізі областей і АР Крим, їх можна безпосередньо використовувати в регіональних і локальних рекреаційно-географічних дослідженнях. Надалі наведено головні характеристики природно-антропогенних рекреаційних ресурсів країни та її регіонів.

У природному блоці О.О. Бейдик виділив такі складові ресурси: геологічні (спелеологічні), орографічні, кліматичні, гідрографічні, рослинні, тваринного світу. Вибір цієї групи відображає значимість цих ресурсів для

організації рекреаційної діяльності. Бал оцінки спелеологічних ресурсів регіону визначено з урахуванням:

- 1) закарстованості;
- 2) довжини порожнин;
- 3) глибини порожнин.

У разі оцінювання орографічних ресурсів до уваги брали якісні характеристики рельєфу, враховували найвідоміші гірські вершини в межах тієї чи іншої області (автономії). Кліматичні ресурси оцінено за показниками:

- 1) середня температура липня;
- 2) тривалість періоду з температурою понад $+10^{\circ}\text{C}$;
- 3) річна кількість опадів.

У разі оцінювання гідрографічних ресурсів враховували площі актуальних смуг і рекреаційних акваторій морів, актуальних смуг та акваторій річок, озер, водосховищ. Під час бального оцінювання рослинних ресурсів до уваги брали дві характеристики лісопокритої площі території (лісам як вагомійшому для організації рекреації та туризму типу рослинності віддавали перевагу порівняно з іншими типами - рослинністю степів, луків, боліт):

- 1) площу лісів;
- 2) залісненість території.

Бальну оцінку мисливсько-промислових тварин (тваринних ресурсів) виконували за такими складовими:

- 1) щільності заселення лисиці звичайної;
- 2) поширення та щільності заселення куниці лісової та куниці кам'яної;
- 3) щільності заселення зайця-русака;
- 4) щільності заселення кабана;
- 5) щільності заселення оленя благородного;
- 6) щільності заселення козулі європейської;
- 7) щільності заселення лося європейського.

Інтегровальний бал природного блоку визначається як суму складових балів покомпонентної оцінки [14].

За основу бальної оцінки природно-антропогенних рекреаційних ресурсів (геосистем, у складі яких є природні й антропогенні об'єкти, які використовують у туристично-рекреаційному господарстві, - природні та біосферні заповідники, національні природні парки, заказники, ботанічні сади, зоологічні, дендрологічні, регіональні ландшафтні парки) було взято площу природоохоронних територій регіонів України. Рекреаційній оцінці підлягають території, які за властивостями природного середовища, призначенням і станом ландшафтів можна розглядати як потенційні ресурси рекреації та лікування (оздоровлення). Рекреаційна придатність природно-антропогенних ландшафтів виявляється стосовно окремих видів рекреації. Характер поєднання ресурсів і параметри компонентів природного середовища визначають можливу спеціалізацію або профіль рекреаційного використання території.

Природний потенціал рекреації органічно доповнюється багатим арсеналом пам'яток історії, культури, архітектури. Історико-культурні туристичні ресурси (ІКТР) - це пам'ятки історії і культури, що створені людиною, мають суспільно-виховне значення, становлять пізнавальний інтерес і можуть бути використані в туристичній діяльності. До ІКТР належить пам'ятки історії, архітектури, мистецтва, етнографічні пам'ятки і пам'ятки народної творчості [43]. С.П. Кузик запропонував бальну систему оцінок ІКТР. У цій методиці подано 13 підгруп, які отримані в результаті структуризації п'яти підвидів ІКТР. Кожна із підгруп характеризується логічним набором показників, які оцінюються за п'ятибальною шкалою [43, 56].

До суспільно-історичних рекреаційних ресурсів належать архітектурно-історичні, біосоціальні, подієві ресурси, яким притаманна своя специфіка, ексклюзивний пізнавальний потенціал, методика дослідження. Суспільно-історичні рекреаційні ресурси є однією з головних складових туристичного

іміджу території, важливим компонентом змісту туристичних карт. З аналізу опублікованих картографічних творів і спроби окреслити властивості об'єкта, які визначають його рекреаційну цінність, випливає, що пам'ятки історії та культури повинні мати на карті такі ознаки:

- матеріальність (чи втілена пам'ятка в матеріальний об'єкт);
- ступінь збереженості;
- форму, призначення і використання;
- хронологію;
- значення (цінність).

Крім того, окремі види пам'яток можуть мати інші ознаки:

- зв'язок з історичними подіями та життям окремих видатних осіб;
- тип історичної події (для пам'ятників і пам'ятних місць);
- рід діяльності особи;
- архітектурний стиль тощо.

Розгорнута й деталізована методика дослідження архітектурно-історичних рекреаційних ресурсів розроблена О.О. Бейдиком [7, с. 89-115]. Основа бальної оцінки архітектурно-історичних рекреаційних ресурсів - кількість найвизначніших архітектурно-містобудівних споруд. Зрозуміло, що вона є однією з перших спроб методологічного осмислення феномена пам'яток архітектури у вітчизняній географії туризму [43].

У разі бальної оцінки інфраструктурних рекреаційно-туристичних ресурсів України розглядають такі показники:

- 1) кількість закладів оздоровлення та відпочинку;
- 2) кількість туристичних готелів.

Бал оцінки інфраструктурного блоку адміністративної одиниці визначають за загальною кількістю готелів, закладів оздоровлення та відпочинку.

Біосоціальні рекреаційні ресурси об'єднують культурно-історичні та інші

об'єкти, пов'язані з певним життєвим циклом або епізодом тієї чи іншої видатної особи (народження, діяльність, перебування, поховання). Подієві рекреаційні ресурси охоплюють найсуттєвіші прояви соціального та природного руху, знакові події в історії певної території (політичні, військові, культурні, економічні, екологічні). Цей різновид рекреаційно-туристичних ресурсів уведений у вітчизняну рекреаційну географію О.О. Бейдиком [7, с. 115-120]. За основу бальної оцінки біосоціальних та подієвих рекреаційних ресурсів узято кількість найвизначніших біосоціальних і подієвих ресурсів.

У результаті проведеного дослідження визначено, що туристичний потенціал регіону – це сукупні можливості регіону пропонувати та створювати конкурентоспроможні туристичні продукти, що використовуються і можуть бути використані для задоволення фактичних та потенційних потреб туристів. Потенційні туристичні продукти виявляються за допомогою аналізу наявних туристичних ресурсів та розробки системних заходів щодо їх подальшої інтеграції та розвитку.

Отже, рекреаційний потенціал – це система природних, історико-культурних об'єктів та їхніх властивостей, які використовують (або які можна використовувати) у рекреаційній діяльності [14]. Він є функціональною основою рекреації і, в певному розумінні, її складовою частиною. Оцінка рекреаційного потенціалу території показує, що його якісні і кількісні параметри в поєднанні з суспільно-географічними чинниками є важливими об'єктивними передумовами розвитку рекреаційного комплексу регіону.

У наступному підрозділі буде розглянуто сучасні методичні підходи до оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу території.

1.2. Сучасні методичні підходи до оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу території

Для оцінки фактора впливу рекреаційного потенціалу на ефективність підприємств рекреаційного комплексу необхідно скористатися наступними принципами дослідження [1]: комплексність оцінки ресурсного потенціалу, вивчення і оцінка рекреаційно-привабливих ресурсів території, облік факторів зовнішнього середовища, визначення рекреаційних об'єктів, що представляють найбільший інтерес для рекреантів, виділення пріоритетних видів туризму, оцінка меж туристичних ресурсів.

Поняття пропускнуго потенціалу території використовується для обмеження рівня використання ресурсного потенціалу територіального об'єкта. Пропускний потенціал створює ряд взаємозв'язаних явищ [17]. Перше - це рівень відвідуваності даної місцевості, перевищення якого призведе до неприємного екологічного чи іншого роду слідству або в результаті дій самих туристів або внаслідок функціонування обслуговуючої інфраструктури. Друге - це рівень відвідуваності даної території, перевищення якого призводить до негативних наслідків для місцевого населення і погіршення взаємин з туристами. Необхідно виділяти і третє явище - рівень відвідуваності, перевищення якого впливає на відтворювані рекреаційні об'єкти - твори мистецтва, архітектурні комплекси та ін. Таким чином, у всіх випадках пропускнуго потенціал обмежує граничні величини рекреаційного потенціалу територіального об'єкта [17].

На думку І. В. Бережної, при оцінці рекреаційного потенціалу найважливішими є наступні принципи [8]:

1) Двопозиційність: оцінка рекреаційного потенціалу повинна здійснюватися з точки зору споживача (рекреантів) (позиція перша) і з точки зору виробника рекреаційних послуг (позиція друга). При цьому слід

враховувати очікуваний результат, який можуть отримати один (споживач) і другий (виробник) під час і після використання рекреаційного потенціалу;

2) Комплексність: оцінка рекреаційного потенціалу повинна бути комплексною всебічною в розрізі обох названих вище позицій;

3) Етапність: оцінка повинна здійснюватися поетапно з точки зору можливості територіально-часового використання рекреаційних ресурсів, як в першій, так і в другій позиції;

4) Оптимальність: оцінка рекреаційного потенціалу повинна здійснюватися під кутом зору забезпечення безпеки споживача (рекреанта) при використанні рекреаційного потенціалу, стабільності та ефективності діяльності виробника рекреаційних послуг та попередження незворотної втрати рекреаційного потенціалу при його використанні в обох випадках;

5) Конкретизація: в кожному конкретному випадку слід використовувати найбільш підходящі методи для оцінки рекреаційного потенціалу з метою врахування максимально важливого числа факторів впливу.

Параметрами природних умов є: якість різних типів ландшафтів, кліматичні умови, рекреаційне навантаження на екосистеми, біологічні ресурси.

Живицький О.В. виділяє дві групи природних ресурсів:

1) придатні для пристосування в курортному лікуванні населення (лікувальні грязі, мінеральні води, пляжі тощо);

2) ресурси, що використовуються рекреантами в загальнооздоровчих, пізнавальних та інших цілях у спокійному стані, туризмі тощо (Ліси, пляжі оздоровчого призначення, і т.д.) [10].

При оцінці фактора впливу рекреаційного потенціалу на діяльність підприємств рекреаційного комплексу необхідно діагностувати динаміку важливого рекреаційного ресурсу – якості навколишнього середовища.

У світлі сказаного розглянемо особливості оцінки рекреаційного

потенціалу з точки зору споживача, тобто рекреанта. Першою особливістю, яку слід приймати до уваги, є те, що в основі використання рекреаційного потенціалу споживачем лежить його бажання регенерувати власне фізичне, психічне, духовне здоров'я, для чого він може виділити певну частину вільного часу в конкретний астрономічний часовий період і конкретні кошти. Друга особливість – це власне бачення рекреантом того, як він може досягнути поставленої мети (наприклад, за рахунок використання яких рекреаційних ресурсів). Третя особливість полягає у вимогах, які ставляться рекреантом до сервісу при отриманні рекреаційних послуг.

Зовсім інші особливості впливають на перший план, коли нам треба оцінити рекреаційний потенціал з позиції виробника рекреаційних благ і послуг, тобто з позиції організації і розвитку рекреаційної діяльності, яка, згідно з Класифікатором видів економічної діяльності, входить до складу двох таких важливих видів економічної діяльності, як „Охорона здоров'я та соціальна допомога” і „Діяльність у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту”. Виробники рекреаційних благ і послуг прагнуть мати прибутки від здійснюваної діяльності. Загальновідомо, що у світовій практиці по прибутковості рекреаційна діяльність займає ведучі позиції, поступаючись лише нафтовидобуванню й автомобілебудуванню. Але її прибутковість залежить від унікальності рекреаційних ресурсів, від їх запасів та концентрації в конкретних місцях простору, від стану та можливості збереження в найближчій і віддаленій перспективі. Все це слід мати на увазі, коли здійснювати оцінку рекреаційних ресурсів з позиції виробника послуг чи благ.

Чи не найважливішою проблемою при оцінці рекреаційних ресурсів та їх використання є визначення сукупності ризиків, які виникають в рекреаційній сфері. Серед цих ризиків найважливішими є: можливість погіршення здоров'я споживача в результаті отримання рекреаційних послуг чи благ, можливість виробника мати збитки замість прибутків та ін. Але найбільші ризики пов'язані

з можливістю втрати рекреаційного ресурсу. Найважливішим завданням, пов'язаним з попередженням цього ризику, є визначення рекреаційної місткості території з точки зору використання того чи іншого ресурсу при врахуванні потреб всіх зацікавлених сторін. Зазначимо, що більшість методик, за допомогою яких розв'язується це завдання є односторонніми. Тому надзвичайно важливою теоретичною проблемою сьогодення є розробка такої методики, яка б враховувала не тільки максимальну здатність території прийняти рекреаційне навантаження, але й збереження комфортності перебування в таких умовах.

В площині оцінки рекреаційного потенціалу як самостійного завдання непересічний інтерес викликає стаття І. Зелінського [29]. Автор вважає, що позитивними оціночними показниками які характеризують природні комплекси, є стійкість; рекреаційне навантаження; місткість території; ступінь рекреаційної дигресії. При цьому, під рекреаційною дигресією він розуміє порушення природного середовища в результаті впливу на нього рекреантів. Очевидно що ці та інші показники й мають бути в складі статистичних щорічників, бюлетенів та довідників.

Базуючись на вивченні різних підходів щодо оцінки рекреаційної місткості території, І. Зелінський пропонує визначати її за формулою:

$$E = \sum_{i=1}^{i=k} n_i S_i$$

Де E – екологічна місткість території, люд./дн.;

n_i – максимальне значення навантажень, які приводять природні комплекси першого плану стійкості відповідно до першої або другої стадії дигресії, люд./дн. га;

S_i – площа природного комплексу першого класу стійкості до рекреаційного навантаження, га.

Безумовно, за такою самою схемою можна визначати і природний потенціал для організованого та неорганізованого відпочинку, коли при оцінці

враховуються площі рекреаційних зон, рекреаційних куточків, міських парків, скверів.

Крім того, І. Зелінський пропонує такий методичний підхід для здійснення інтегральної оцінки рекреаційного потенціалу, який зводиться, згідно з його висловом, до формування посадникової бази та здійснення оцінки на 4-х етапах.

На першому етапі він вважає за необхідне проводити оцінку об'єктів природного потенціалу регіону (водних, мінеральних вод, лікувальних грязей, земельних ресурсів), які можуть бути використані з рекреаційною метою, використовуючи при цьому показники, що характеризують наявність, запаси та стан вказаних об'єктів.

На другому етапі пропонується здійснювати оцінку рівня використання природного потенціалу регіону з рекреаційною метою, на третьому етапі – здійснювати оцінку стану та використання рекреаційно- оздоровчих закладів та відповідної інфраструктури на території регіону за наступними показниками: наявність санаторіїв, санаторіїв-профілакторіїв, баз відпочинку, туристичних баз, туристичних готелів, дитячих санаторіїв, спортивно-риболовних та спортивно-мисливських баз; наявність інфраструктури (автомобільні та залізничні шляхи); профіль, наявність місць у рекреаційно-оздоровчих закладах; фінансове забезпечення. Четвертий етап, протягом якого проводиться оцінка ефективності рекреаційно-оздоровчого забезпечення в регіоні, є завершальним.

Для цієї оцінки пропонується використовувати показники, які дозволяють робити висновок як про доходи від функціонування системи рекреаційно-оздоровчого забезпечення, так і витрати на неї (кількість оздоровлених за напрямками; сумарні надходження до бюджету від санаторно-курортних закладів; фінансування санаторно-курортних закладів з бюджету; витрати на функціонування рекреаційно-оздоровчої системи регіону).

Своєрідним доповненням до наведеної вище методики може слугувати позиція В.І. Мацоли [50] щодо створення методичних основ визначення економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів як елемента ринкових відносин, які повинні будуватися, на його думку, на обліку таких їх властивостей, як:

- територіальна причетність природних рекреаційних ресурсів до рекреаційних місцевостей, що зумовлює необхідність комплексного підходу до проведення їх економічної оцінки;
- невідновлюваність запасів, певний лікувальний вид і цілорічність експлуатації природних рекреаційних ресурсів;
- рентоносність природних рекреаційних ресурсів, тобто у зв'язку з диференціацією їх природних корисних властивостей і постійної обмеженості в просторі створюються об'єктивні передумови для диференціації стабільних доходів, які отримуються у результаті їх експлуатації. Ці доходи набирають форми рентних диференційованих доходів;
- соціальна цінність природних рекреаційних ресурсів, які виражаються в показниках результативності споживання рекреаційних послуг .

Доцільно звернути увагу на методику, де економічна оцінка природних рекреаційних ресурсів проводиться на прикладі пляжних територій, згідно з якою, економічну оцінку природних рекреаційних ресурсів можна проводити в розрізі трьох показників:

- 1) вартості валової продукції, грн.;
- 2) окупності затрат, грн. на 1 грн. затрат;
- 3) диференційованого доходу, грн./м² площі пляжу.

Безумовно, викликають інтерес й інші наявні підходи до визначення оцінки природних рекреаційних ресурсів. Наприклад, у свій час М.С. Нудельманом була запропонована методика, побудована на суміщенні експертних оцінок відносно цінності об'єктів рекреаційного

природокористування і рентного підходу. Не менш цікавою є й методика В.М. Кислого, на думку якого показники економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів повинні враховувати не тільки економічну вигідність експлуатації ресурсів для надання рекреаційних послуг, але і якісні показники використання цих ресурсів на один м³ мінеральних лікувальних вод.

Звичайно, можна було б навести ще низку різноманітних методик. Але, як зазначає В.І. Мацола, різновидністю визначення економічної оцінки природних ресурсів лише конкретизується її зміст. Очевидно, що сказане стосується й інших видів оцінок, наприклад соціальної оцінки. І з цим не можна не погодитися. Та з нашого погляду важливішим є дещо інше. Це, насамперед, всебічність і всеохоплюваність оцінок рекреаційного потенціалу.

Наголосимо, що низка оцінок рекреаційного потенціалу повинна формувати систему, яка б за складністю відповідала досліджуваному об'єкту, тобто рекреаційному потенціалу території, що вивчається. На жаль, більшість систем оцінок, які запропоновані тими чи іншими дослідниками є неповними, або носять частковий характер. А тому висновки, що робляться на основі таких оцінок, не відповідають дійсності.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що економічні оцінки, які спрямовані на визначення, насамперед, результативності рекреаційної діяльності, є безумовно суттєвими з позиції ефективності господарювання, але, на наш погляд більш важливе значення має оцінка місткості рекреаційного комплексу Дніпропетровської області з позиції збереження можливості до самовідтворення рекреаційного потенціалу Дніпропетровської області.

Під рекреаційними ресурсами розуміються «компоненти природного середовища і феномени (об'єкти, явища) соціокультурного характеру, які, завдяки певним властивостям, можуть використовуватись для рекреаційної діяльності» [62].

Досліджувана Дніпропетровська область близько 800 рекреаційних

об'єктів, що входять до реєстру туристсько-рекреаційного фонду. По кожному об'єкту включена така обов'язкова інформація: найменування, вид об'єкта (пам'ятка архітектурна, археологічна, садово-паркового мистецтва, заповідник, музей тощо), місце розташування (населений пункт, адміністративний район), значення (міжнародне, національне, місцеве), датування, використання, інші довідкові відомості.

Існує мережа карт Дніпропетровської області, де показано всі туристсько-рекреаційні об'єкти, що внесені до бази даних (рис. 1.2.1).

Рис. 1.2.1 Фрагмент мережної карти пам'яток історії та культури
Дніпропетровської області [21]

Бальна оцінка туристсько-рекреаційного потенціалу, що спирається на методичні засади оцінювання об'єктів туристсько-рекреаційного потенціалу, включає аналіз просторових особливостей розташування туристсько-рекреаційних об'єктів, їхня кількість та значення. У підсумку розраховано туристсько-рекреаційний потенціал кожного адміністративного району, а також області в цілому.

На оціночних картах, відображають величину та структуру рекреаційного потенціалу адміністративних районів. За розрахунками потенціалу в

Дніпропетровській області максимальне значення потенціалу дорівнює 369 балам (Дніпропетровський район з обласним центром включно), мінімальне – 6 балів (Софіївський район), середнє становить 50 балів (Магдалинівський район) (рис. 1.2.2). Для порівняння: у Львівській області максимальним потенціалом виділяється звичайно Львів та передмістя (939 балів), мінімальним – Радехівський район (17 балів), середнім – 118 балів – Дрогобицький.

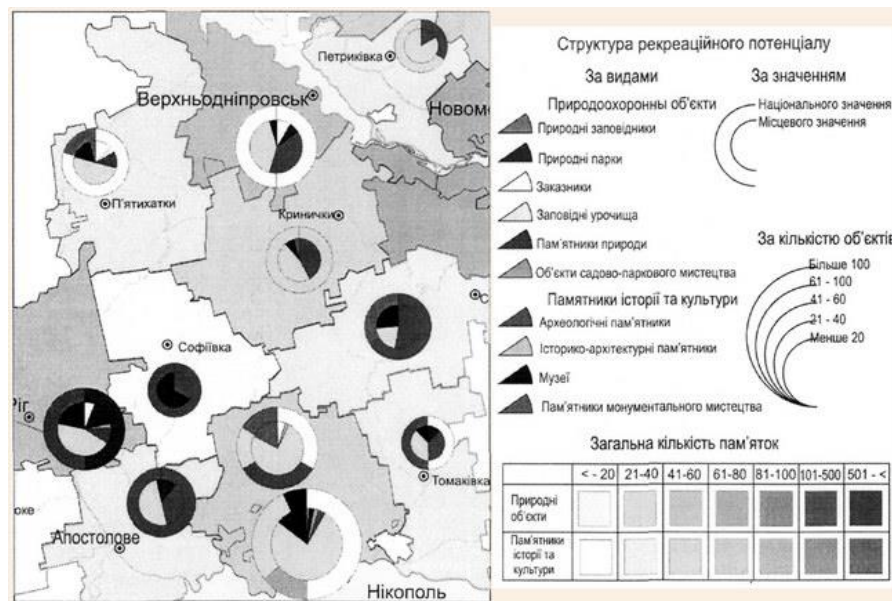

Рис. 1.2.2 Фрагмент оціночної карти рекреаційного туристсько-потенціалу Дніпропетровської області [21]

Дніпропетровська область – це дуже потужний промисловий регіон, що призвело до значних змін природного середовища, погіршення екологічних умов. Слід відзначити також різний ступінь залучення у туристичну діяльність природних та історико-культурних об'єктів регіонів. Усе це обумовило відмінності у видах в'їзного туризму, що переважають у кожному регіоні.

Туристсько-рекреаційний потенціал має значні територіальні відмінності: осередками історико-культурного фонду, а отже і основними туристсько-екскурсійними центрами виступають великі міста, а їхня найменша кількість знаходиться у периферійних районах. Природні рекреаційні об'єкти

зосереджені переважно в зонах найбільшого розчленування рельєфу, контрастних крайових зонах та долинах річок.

Тенденцією останніх років в області стало формування індустрії розваг. Так, у Дніпропетровську функціонує мережа ігрових клубів, боулінг-центрів, спортивних та концертних комплексів, де проводяться фестивалі, форуми, конгреси, змагання, інші масові заходи національного та міжнародного рівня, які приваблюють туристів. Діє центр зимового відпочинку, що включає штучні гірськолижні траси, каток, пункти прокату спорядження, комплекс установ громадського харчування, ін. Однак, створення такого роду об'єктів здійснюється також переважно у великих містах, які вже володіють значним рекреаційним потенціалом. Недостатньо залучаються до туристичної діяльності, зокрема, проведення етнічних фестивалів, конгресів тощо, такі осередки української культури, традицій та ремесел Придніпров'я як Петриківка, Царичанка та ін.

Таким чином, для Дніпропетровської області, що має середній по країні рівень рекреаційного потенціалу, актуальним є прискорене формування індустрії розважального туризму в комплексі з оздоровчим, пізнавальним, діловим, науковим та іншими видами. Таке поєднання за умови активної рекламної діяльності, підвищення якості, розширення асортименту та поліпшення умов обслуговування туристів сприятиме підвищенню туристичної привабливості цих регіонів, їхньому соціально-економічному розвитку, а також дозволить знизити антропогенний тиск на природне середовище, яке здійснюється провідними на даний момент галузями промисловості.

У наступному параграфі до розгляду пропонуються передумови та чинники формування рекреаційно-туристичного потенціалу у Дніпропетровській області.

1.3. Передумови та чинники формування рекреаційно-туристичного потенціалу в регіоні

Основним заданням діяльності туристичного ринку є доведення туристичного продукту від туроператора до споживача. У свою чергу туристичний продукт включає в себе комплекс послуг, а також існування розгалуженої туристичної інфраструктури.

Фактори, що впливають на формування туристичного ринку, можна класифікувати відповідно до масштабу цього ринку. При такій класифікації виділяють 3 рівні факторів:

1. Глобальні, тобто фактори, які діють у міжнародному чи світовому масштабі.
2. Національні – фактори, які виявляють свій вплив на рівні держави.
3. Регіональні – фактори, що впливають на формування туристичного ринку в межах окремого регіону.

Склад і вагомість факторів будуть відрізнятися для кожного рівня. Зокрема, на глобальному рівні вплив на формування туристичного ринку здійснює дуже велика кількість факторів. Класифікація елементів туристичного продукту, що представлена у звіті Всесвітньої туристичної організації, найкраще ілюструє фактори, які впливають на формування туристичного ринку. У ній всі ресурси поділені на 7 великих груп:

1. Робочий час і час для відпочинку, наявність і тривалість відпустки, рівень і традиції сфери освіти, охорони здоров'я та відпочинку.
2. Різноманітні блага та послуги, транспорт і обладнання, які складають специфічну інфраструктуру сфери відпочинку і природні багатства.
3. Енергетичні багатства.
4. "Людські фактори", які розглядаються з точки зору демографічних

даних, умов життя, звичок населення щодо туристичних послуг, а також із погляду даних про різні аспекти культури.

5. Інституційні, політичні, юридичні й адміністративні аспекти.

6. Соціальні аспекти, особливо соціальна структура країни, участь населення в управлінні державою, співвідношення між розвагами.

7. Економічна і фінансова діяльність.

У вітчизняній теорії з питань туризму вчені часто поділяють елементи туристичного продукту на первинні або базисні (природні), вторинні (устаткування) та додаткові.

Значний вплив на формування туристичного ринку регіону справляють базові складові туристичного продукту: капітал, технології, кадри та туристичні ресурси [78]. На рис. 1.3.1 показано найважливіші групи туристично-рекреаційних ресурсів

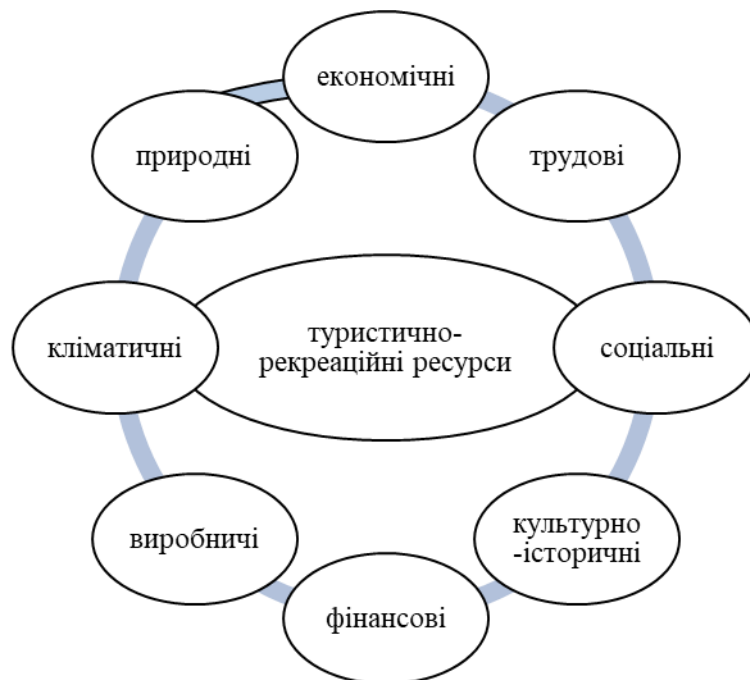

Рис. 1.3.1 Групи туристично-рекреаційних ресурсів, складено за [78]

Поєднання саме цих ресурсів на рівні держави чи регіону створює неповторний образ території, який виступає вагомим мотивом для прийняття

рішення про її відвідання. Отже, прикладом класифікації чинників на рівні держави може бути запропонована проф. І. М. Школою класифікація, яка враховуватиме такі чинники:

1. Доход споживачів, ціни на товари та послуги.
2. Демографічний аспект.
3. Ступінь механізації виробництва і споживання.
4. Рівень урбанізації території.
5. Інші фактори [42].

При цьому, як правило, враховується річний дохід, який включає заробітну плату, частину прибутку, ренту, стипендії, пенсії, подарунки.

В. Ф. Кифяк також наводить перелік факторів, що виступають утворюючими при формуванні туристичного ринку, а саме:

1. Демографічні.
2. Матеріальне та соціальне становище населення.
3. Рівень освіти громадян.
4. Середня тривалість відпустки в державі.
5. Професійна зайнятість.
6. Інші **[Error! Reference source not found.]**.

У випадку окремо взятого регіону (відносно однорідної території) західні спеціалісти пропонують такий перелік чинників формування туристичного ринку регіону:

- транспортні засоби, які використовуються для пересування до місця призначення;
- транспортні засоби, які використовуються на місці;
- форма надання й рівень комфортності житла;
- тривалість відпочинку;
- маршрут подорожі, відстань між зупинками;
- показники мобільності населення чи окремих туристичних ресурсів.

Однак при розгляді специфічних передумов розвитку туризму в конкретному регіоні, варто виділити суто регіональні фактори і класифікувати їх відповідно до мотивів подорожі наступним чином:

- природні фактори: клімат, пейзаж, топографія, флора, фауна, географічне положення;
- фактори, пов'язані з історичними й культурними особливостями території: мова, менталітет, гостинність, фольклор, культура, історичні та архітектурні особливості;
- соціально-економічні умови та наявність єдиної інфраструктури: транспорт і засоби комунікації (в т. ч. наявність мобільного зв'язку), енерго- і водопостачання;
- спеціальна інфраструктура туризму: засоби розміщення, наявність розважальних місць, торгівля сувенірами.

Найбільше значення для середньостатистичного споживача туристичного продукту мають специфічні фактори та регіональні відмінності, які виступають своєрідним ярликом території й найбільше зумовлюють її привабливість. Саме вони дозволяють певній території ефективно виділятися з-поміж багатьох інших, стають її символами.

Отже, загальний туристично-рекреаційний потенціал території, виходячи зі специфічних чинників, що його формують, можна зобразити у вигляді функції:

$$F = 0,15 * f(x_1) + 0,2 * f(x_2) + 0,25 * f(x_3) + 0,4 * f(x_4),$$

де x_1 , x_2 , x_3 та x_4 – це природні фактори; фактори, пов'язані з особливостями історії та культури регіону, соціально-економічні передумови та спеціальна туристична інфраструктура відповідно; 0,1, 0,2 і т. д. – відповідні вагові коефіцієнти, що визначаються на основі експертної оцінки.

У сучасній літературі немає чіткого визначення поняття туристичного продукту регіону. Так, Гринькевич О.С., Біль М.М. [8] під туристичним

продуктом регіону розуміють сукупність усіх видів товарів і послуг, які пропонуються у регіоні для різних категорій споживачів і розроблені на основі регіональних історико-культурних, природничих та інших туристичних ресурсів території. Проте, наведене визначення не вказує на те, що туристичний продукт повинен бути орієнтованим перш за все на потреби туристів, а формулювання «різні категорії споживачів» є досить розмитим.

Законом України «Про туризм» туристичний продукт визначено як попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції) [75].

На думку, Сагалакової Н. О. [79] туристичному продукту переважно приписується двоякий зміст: у вузькому розумінні він означає все, що турист купує окремо (транспорт, харчування, розміщення) або у формі певної композиції туристичних послуг. У широкому розумінні туристичний продукт – це все, що турист робить під час подорожі та у місці призначення.

Кіптенко В.К. [40] наводить типологію продуктів туристичних територій та розділяє їх на:

- туристичний продукт-предмет (матеріальні предмети: туристична карта, туристське спорядження, сувеніри);
- туристичний продукт-подія (виставки, ярмарки, фестивалі, спортивні заходи);
- туристичний продукт-послуга (готельна, гастрономічна, транспортна, екскурсійна);
- туристичний продукт-захід (подорожі, екскурсії, рейди);
- туристичний продукт-об'єкт (музей історична пам'ятка, спортивно-

концертний зал, конгрес-центр, готель, печера, пам'ятка природи);

- туристичний продукт-маршрут (пішохідні, велосипедні, автомобільні, паломницькі);

- туристичний продукт-місце (регіон, округ, місцевість, національний парк, природні й антропогенні пам'ятки).

Крім цього, вона [40] наводить трактування поняття туристичний продукт-місце та визначає його як найважливішу частину територіального туристичного продукту, що відіграє роль своєрідної візитної картки місцевості. На її думку, туристичний продукт-місце – особливий географічно детермінований продукт, котрий складається з деяких елементів туристичного потенціалу або наявних простих продуктів цієї території, об'єднаних вищою ідеєю, яка визначає оригінальність, унікальність і ринкову привабливість такого продукту.

Виходячи з цього, туристичний продукт регіону – це окрема дестинація, товар, послуга чи їх сукупність, забезпечені відповідними туристичними ресурсами, що пропонуються регіоном постійно чи в окремий час та окремому місці, можуть максимально задовільнити потреби туриста, а також є об'єктом туристичного інтересу. Конкурентоспроможність туристичного продукту визначається відповідністю його характеристик вимогам туристичного ринку, а також є фактором його успіху на ньому.

У свою чергу, туристична пропозиція регіону – це сукупність туристичних продуктів регіону, що пропонується на розгляд потенційному туристу. Таким чином, туристичний потенціал регіону – це сукупні можливості регіону пропонувати та створювати конкурентоспроможні туристичні продукти, що використовуються і можуть бути використані для задоволення потреб туристів (фактичних та потенційних). Туристичний потенціал регіону складається з наявних чи фактичних туристичних продуктів та потенційних туристичних продуктів (рис. 1.3.2).

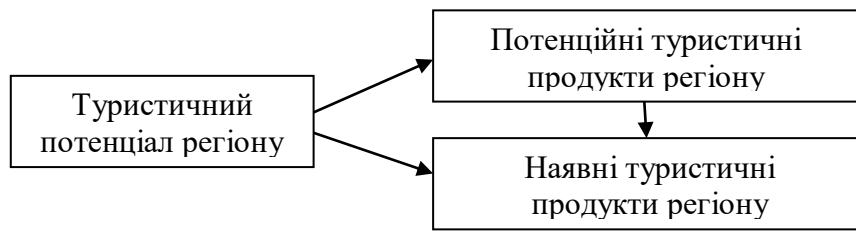

Рис. 1.3.2 Структура туристичного потенціалу регіону, складено за [17]

Водночас, наприклад, для того щоб парк став туристичним продуктом регіону необхідно задіяти наступні ресурси:

- інфраструктурний (розвинути готельну та ресторанну мережу, покращити транспортне сполучення, організувати безпеку відвідувачів, створити садиби «зеленого туризму», розробити туристичні маршрути, екологічні стежки, облаштувати місця відпочинку, організувати проведення екологічних таборів тощо);
- подієвий (організувати проведення заходів, фестивалів тощо);
- економічні (залучити всі можливі джерела фінансування, розвинути туристичне бізнес-середовище);
- маркетингові (створити імідж парку, розробити його позиціонування та легенду, поширити інформацію щодо парку та можливостей відпочинку тощо).

Слід зазначити, що формування та розвиток туристичного потенціалу регіону залежить від ситуації у світі, країні та регіоні, тобто відбувається під впливом сукупності факторів навколишнього та внутрішнього середовища. У понятійному апараті існуючих досліджень наразі не має категорії для визначення цього стану, тож пропонуємо ввести нове поняття «туристичний клімат». Туристичний клімат – це сукупність факторів, що сприяють чи гальмують формування та розвиток туристичного потенціалу окремої території. Говорячи про сприятливий туристичний клімат регіону ми маємо на увазі максимально сприятливі умови для розвитку туризму у регіоні. Чинники, що впливають на туристичний клімат пропонуємо об'єднати у дві групи:

мікрочинники та макрочинники.

Мікрочинники: наявні ресурси, соціально-економічний розвиток території, розвиток супутніх туризму галузей, регіональні ініціативи (активність місцевої влади, громади та бізнес-середовища), рівень фінансового та кадрового забезпечення, інформаційне забезпечення, імідж регіону, взаємодія органів місцевої влади та бізнесу.

Макрочинники: державна політика у сфері туризму, політична ситуація та геополітичні чинники, міжнародна ситуація, соціально-економічна ситуація в країні, фінансово-економічні фактори, соціокультурні фактори, науково-технічний прогрес, нормативно-правове забезпечення, імідж країни.

Процес впливу чинників макро- та мікро- груп на туристичний клімат регіону показано на рис.

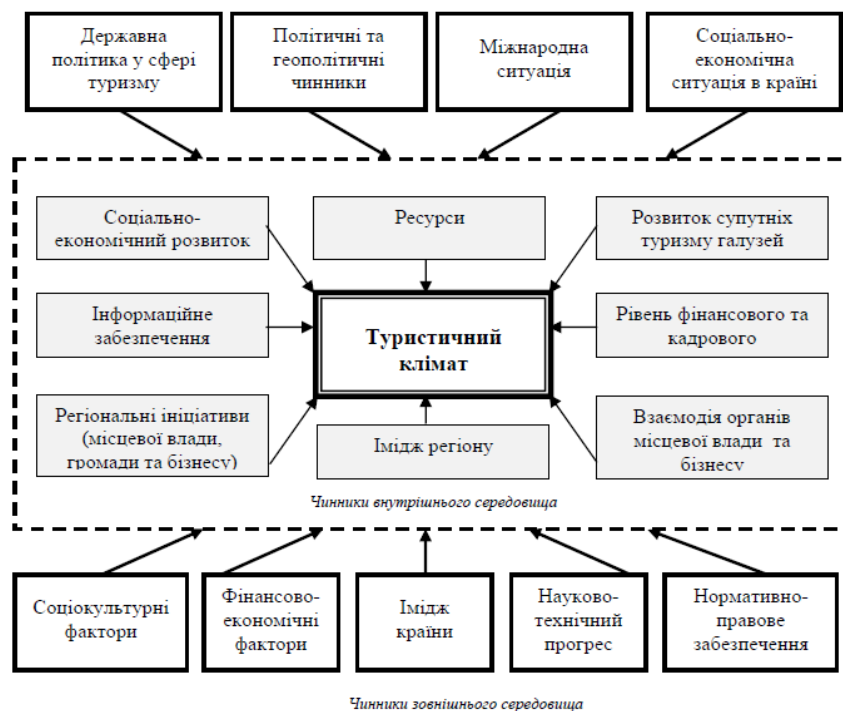

Рис. 1.3.3 Ресурсні складові туристичного потенціалу регіону [17]

Звичайно вплив чинників навколишнього та внутрішнього середовища не може відбуватися лише в одному напрямку, так створення сприятливого туристичного клімату регіону впливає на розвиток його туристичного

потенціалу, що в свою чергу впливає на соціально-економічний стан як регіону, так і держави, що і є кінцевою метою розбудови цих процесів. Покращення туристичного клімату безпосередньо впливає туристичний потенціал.

Одним із важливих питань у контексті стратегічно розвитку регіонів є здійснення структурної перебудови економіки промислових територій України до яких відноситься і Дніпропетровська область. Використання туристично-рекреаційного потенціалу набуває стратегічного значення як напрям сталого розвитку, що базується на максимальному застосуванні місцевих ресурсів.

Туристична індустрія Дніпропетровської області в процесі свого розвитку відкриває можливості перед туристичними підприємствами, суміжними й допоміжними галузями економіки для прямого чи опосередкованого створення нових робочих місць, стимулює творчість та ініціативність підприємництва, сприяє розвитку малого та середнього бізнесу, що визначено в Програмі розвитку туризму Дніпропетровської області на період 2014-2022 рр. [70]

Слід підкреслити, що Дніпропетровська область має вигідне географічне розташування і геополітичне положення, розвинену транспортну мережу, володіє значними природно-рекреаційними й історико-культурними ресурсами. Крім того, туризм впливає на формування ринкових механізмів, поповнення державного й місцевого бюджетів, стає одним із напрямів інтелектуалізації суспільства й оздоровлення населення, раціонального використання вільного часу й формування національної свідомості громадян. Дніпропетровська область багата на мінеральні джерела та лікувальні грязі, які широко використовуються в лікуванні. Окрім того, в краї знаходяться хвойні ліси, повітря в яких, як відомо, дуже позитивно впливає на здоров'я людей, що мають проблеми з дихальною системою. У Дніпрово-Орільському заповіднику, Самарському борі, Дібровському лісі та заплавах Орелі і Самари розташована велика кількість баз відпочинку та дитячих оздоровчих таборів.

Останні події на Сході України, в АР Крим створили умови для розвитку

регіонального туризму, Дніпропетровська область не стала виключенням. Слід відзначити, що Дніпропетровщина асоціюється виключно з індустріальним центром України, лише невеличка частка населення розглядає її як туристичний регіон, хоча на території області знаходиться багато туристичних об'єктів. Дніпропетровщина може бути цікавою шанувальникам культурно-пізнавального туризму, пригодницького, пішохідного, велосипедного, сільського, дитячого, сімейного, молодіжного, спортивного туризму.

Детальніше розглянемо специфічні фактори, які впливають на розвиток туристичного ринку Дніпропетровської області. Область має сприятливі кліматичні умови, а також високий природно-рекреаційний і курортний потенціал, який багато в чому визначає соціально-економічний профіль краю та привабливість його як для українців, так і для іноземців.

Рекреаційно-туристичний потенціал Дніпропетровщини характеризується наявністю різноманітних ресурсів: кліматичних, ландшафтних, водних, фауністичних, мінералогічних, культурно-історичних та соціально-економічних, які забезпечують лікування, відпочинок, пізнання природи і культурно-історичних пам'яток регіону [16].

Фактори, пов'язані з історичними та культурними особливостями території. Дніпропетровська область володіє різноманітною архітектурно-містобудівною спадщиною.

Соціально-економічні передумови та єдність існуючої інфраструктури. Через регіон проходять важливі автомобільні залізничні та водні шляхи як державного, так і міжнародного значення. Туристи, які рухаються транзитом, досить часто зупиняються у містах області для отримання різноманітних послуг харчування, короткочасного проживання, оглядових екскурсій і т.д.

Величезний вплив на розвиток туристичної індустрії чинить транспортна інфраструктура, зокрема такі її показники, як густота і стан дорожнього покриття, якість та обсяги надання транспортних послуг. Загальна довжина

автомобільних доріг із твердим покриттям в області складає 2863 км. Густота дорожнього покриття в Дніпропетровській області достатня, але його стан переважно не відповідає базовим вимогам до доріг із твердим покриттям.

До спеціальної інфраструктури туризму належить перш за все готельне господарство. Ця галузь розвинена в нашій області недостатньо та нерівномірно. Спостерігається нестача підприємств такого профілю в гірській частині області. Сервіс належного рівня в регіоні можуть запропонувати лічені готелі. Проте це меншою мірою стосується невеликих готелів, котеджів, осель, які знаходяться у приватній власності і зорієнтовані на обслуговування вузького кола постійних споживачів.

Стан та рівень розвитку готельного господарства є важливими індикаторами стабільного й поступального розвитку економіки регіону, адже термін окупності інвестицій у готельне господарство складає в середньому 20-30 років. Відповідно, розвиватиметься воно лише в перспективному (в туристичному відношенні) регіоні. Сьогодні наявний потенціал використовується недостатньо. Місткість підприємств готельного господарства починаючи з 1995 року постійно знижувалась, а середній коефіцієнт використання місткості по Дніпропетровській області складає лише 0,20. Тому з погляду місцевої влади найбільш перспективним і найважливішим є надання допомоги фірмам, які розвивають саме інфраструктуру туризму, краще її використовують і в такий спосіб підвищують рентабельність бізнесу.

Таким чином, існують всі передумови для розвитку туризму – край має порівняно високий рівень індустріалізації території, перспективи для розвитку зеленого туризму, досить високий показник незайнятого населення, що може сприяти розширенню можливостей розвитку туристичної індустрії.

У наступному розділі буде проаналізовано природні ресурси регіону як чинник його туристичної привабливості.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

2.1. Природні та антропогенні ресурси регіону як чинник його туристичної привабливості

Дніпропетровська область знаходиться в степовій зоні України і займає площу 3192,3 тис. га, в тому числі землі лісового фонду становлять 192,8 тис. га, із них вкриті лісовою рослинністю 163,7 тис. га, а лісистість області – 5,6 %. Наявність потужних запасів мінеральної сировини і сприятливі ґрунтово-кліматичні умови зумовлюють високу концентрацію промислових об'єктів і розвиток аграрного сектору. У результаті більша частина земель антропогенно трансформована. В таких умовах дуже складним є питання виявлення і заповідання природних територій і об'єктів.

У Дніпропетровській області проводиться значна робота щодо розвитку і розширення заповідних територій. Заповідна справа розглядається як головний засіб для комплексного вирішення важливих екологічних проблем, таких як збереження біорізноманіття, відновлення і підтримка екологічного балансу в біосфері в умовах техногенного забруднення тощо.

Для чіткого визначення меж об'єктів природно-заповідного фонду з метою збереження природних ландшафтів у 2018 році встановлено межі у натурі 33 об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення в межах Васильківського, Верхньодніпровського, Новомосковського, Павлоградського, Магдалинівського, Межівського, Покровського та Нікопольського районів.

Станом на 01.01.2019 мережа територій та об'єктів природно-заповідного фонду області складає 178 об'єктів, загальною площею 96333,99 га, що становить 2,9 % від площі області. Із них 31 об'єкт – загальнодержавного значення на площі 33103,86 га та 147 – місцевого значення на площі 63230,1 га.

Має 105 природно-заповідних територій і об'єктів, у тому числі 15 заказників державного і 24 - місцевого значення, 54 пам'ятки природи, 7 парків - пам'яток садово-паркового мистецтва, 3 заповідні урочища.

До рекреаційних ресурсів області належать м'який клімат, мінеральні джерела, лікувальні грязі. Створено курорт "Солоний Лиман".

Землі природоохоронного призначення області у 2013 р. складала 88,13 тис. га, водного фонду – 155,6 тис. га, лісового фонду – 192,4 тис. га. Дніпропетровська область (станом на 01.01.2014 р.) має 172 території та об'єкти природно-заповідного фонду, у тому числі 1 природний заповідник, 3 регіональні ландшафтні парки, 101 заказник, 52 пам'ятки природи, 3 заповідні урочища, 3 ботанічні сади, 1 дендрологічний парк, 8 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва [13, с. 13; 14, с. 68-69]. В області близько 1,5 тисячі водойм та ставків площею понад 26 тисяч гектарів, на півдні територія області омивається водами Каховського водосховища. 6,0 % території області займають ліси, головним чином по долинах річок Дніпро, Оріль, Самара і Вовча.

Найбільш значні лісові масиви – Самарський бір, що тягнеться уздовж берега Самари, та Дібровський ліс, розташований на південному сході Покровського району [14, с. 5].

З визнанням туризму пріоритетним напрямом економіки країни в Дніпропетровській області розвиваються промисловий, сільський зелений, етнографічний туризм. Всі тури, сформовані за різними маршрутами, що включають найцікавіші об'єкти, потребують ефективного позиціонування на ринку, створення інформаційного центру та державної підтримки, тому що не тільки іноземні туристи, а й українські поки що мало знають про цікаві місця Дніпропетровської області. Ефективна реклама підприємства, яка не потребує фінансових витрат, дієвий засіб додаткового прибутку і це все поєднує в собі промисловий туризм. Тисячі вітчизняних та зарубіжних туристів готові платити кошти, щоб на власні очі побачити процес виплавки чавуну, виробництва

високотехнологічних приладів, розливу напоїв, збирання машин тощо. Організація екскурсій на промислові підприємства - це нагода презентувати потужності та потенціал підприємства, якість продукції, переваги перед конкурентами. Такі візити можуть стати початком нових партнерських відносин і розширення клієнтської бази.

Промисловий туризм є новим міждисциплінарним напрямом, що визначає необхідність проведення глобальних наукових досліджень, присвячених даній проблематиці. З метою визначення поняття промислового туризму необхідно розглянути різні підходи до тлумачення цього напрямку. Дослідник Т.А. Казакова вживає термін “промисловий туризм”, звертаючи увагу на те, що сутнісною компонентою його є відвідування підприємств, що працюють, та розглядає його як різновид техногенного туризму [34]. В.С.Пацюк використовує дефініцію “індустріальний туризм”, під яким розуміє вид активного туризму, зосередженого в промислових регіонах, метою якого є споглядання індустріальних ландшафтів, ознайомлення з витворами індустріальної архітектури, відвідування працюючих виробничих підприємств для задоволення пізнавальних, професійних, ділових інтересів [65].

О.Ю. Чередниченко розкриває дане поняття так: це дослідження територій, будинків та інженерних споруджень виробничого (не цивільного) чи спеціального призначення, а також будь-яких залишених (занедбаних) споруджень із метою одержання психологічного й естетичного задоволення або задоволення дослідницького інтересу, захоплення у вигляді фотографування [7].

Таким чином, промисловий туризм – це організація регулярних туристичних турів на діючі (або ті, що колись діяли) промислові підприємства з метою задоволення пізнавальних, професійних, ділових інтересів.

Індустріальний туризм, хоча й не посідає домінуючих місць на світовому туристичному ринку, проте за кордоном уже чітко зайняв певну нішу на

туристичному ринку. Так екскурсії на підприємства видобувної промисловості, зокрема, в шахти, рудники, кар'єри відмічені на 4 континентах (табл. 2.1.1).

Таблиця 2.1.1

Приклади розвитку промислового туризму на підприємствах видобувної промисловості (шахти, рудники, кар'єри) у світі, [34]

Країна	Екскурсійний об'єкт, кількість туристів
Польща	шахти Величка та Бохні (6 тис./день 1)
Швеція	залізорудні шахти м. Кірина
Естонія	сланцеві шахти Кохтла-Нимме
Норвегія	мідний рудник Ророс
Чехія	срібний рудник Кутна-Гора
Словаччина	золоторудна шахта Банска Штявница
Німеччина	завод BMW у баварському Вольфсбурзі (260 тис/рік)
Франція	Електростанція Ранс (300 тис/рік) Історичний гірськовидобувний центр Левард (200 тис/рік)
Великобританія	Шоколадна фабрика "Кедберрі" (400 тис/рік)
Тайвань	Індустріальний парк Hsinchu Science (HSIP) (тайваньська силіконова долина) (10 тис/рік)
Канада	Монетний Двір (1,6 млн./рік)
Росія	у Хібінах, Солікамську, Воркуті
ПАР	алмазні шахти Кімберлі
Австралія	золоті шахти м. Теннант Крік [8]

У світі користуються попитом екскурсії на великі заводи та фабрики, де туристів знайомлять з функціонуванням промислових комплексів, технологією та історією створення певної продукції, наприклад, надзвичайно популярний ретротур на колишній металургійний завод у Чикаго. Туристи не лише дізнаються про каторжну працю металургів XIX ст., але і мають можливість відчутти її на собі [10].

За кордоном створено проекти для розвитку промислового туризму, які успішно реалізуються. Наприклад, У США зусиллями туроператорів була розроблена програма "Made in USA", до якої потрапили 54 об'єкта, в основному автомобілебудівні заводи. За 2004 р. програма дозволила заробити \$

16 млн. Частина цих засобів була спрямована на поліпшення інфраструктури міст, у яких розташовані промислові підприємства. Власники автомобільних заводів виборють право бути включеними до цієї програми, бо в умовах гострої конкуренції на ринку автомобільної продукції США особистий досвід від відвідування того чи іншого підприємства відіграє важливу роль у рішенні клієнта щодо покупки [11]. Можливо, конкуренція між українськими виробниками на внутрішньому ринку повинна загостритися до американського рівня, щоб вітчизняні виробники усвідомили: промисловий туризм - у їхніх інтересах.

У Західній Європі досить популярні екскурсії до технопарків. Наприклад, у промислово розвиненому Сілезькому воєводстві Польщі створили „Маршрут технічних визначних пам'яток”, що складається з 31 об'єкта, зокрема таких, як вугільна шахта „Гвідо” у м. Забже, де відвідувачів опускають на глибину 320 м і три години водять штольнями, і срібна копальня „Чорний лосось” у містечку Тарновські Гори, знаменита підземними ріками, які зрештою і затопили її, тому шахтарям доводилося 600 м плисти човнами до робочого місця [12].

В Україні останніми роками починає розвиватися промисловий туризм. Для виробників впровадження туристичних маршрутів й екскурсій є оригінальним способом представити свою продукцію, поліпшити імідж компанії й галузі в цілому. А для туристів - це можливість побачити виробничі потужності, ознайомитися з історією промисловості й довідатися, що відбувається зі знайомими їм товарами.

Відкритість таких підприємств дає можливість ознайомитися з технологічними процесами, відвідування спеціалізованих індустріальних музеїв припускають не тільки пізнавальну мету, але й можливість залучення потенційних інвесторів. Основні напрями мотивації промислового туризму представлені авторським підходом на рис. 2.1.1.

Рис. 2.1.1. Напрями мотивації розвитку промислового туризму, [42]

У багатьох областях України (в тому числі Дніпропетровській) є промислові об'єкти, які можуть викликати інтерес у туристів з різних причин (табл. 2.1.2).

Таблиця 2.1.2

Об'єкти промислового туризму в областях України [39]

Область	Об'єкт промислового туризму
1. Дніпропетровська	Завод соків та напоїв "Ерлан" (ТМ "Біола"), шахти "Більшовик", "Батьківщина"
2. Донецька	Артемівський завод шампанських вин, соляна шахта в Соледарі, пивзавод "Сармат", "АВК", ДМЗ
3. Запорізька	ДніпроГЕС, Запорізька АЕС, ВАТ "Запоріжжкокс"
4. Київська	ЧАЕС, пивзавод "Оболонь"
5. Луганська	Проект технопарку „Рудник”
6. Миколаївська	Південно-Українська АЕС, компанія "Сандора", Баштанський сир-завод тури по винних підвалах найвідоміших виноробних господарств
7. Полтавська	Рудовидобувний кар'єр Полтавського гірськогосподарського комбінату (Ferrexpo Poltava Mining)
8. Тернопільська	Фабрика ялинкових іграшок, пивзавод
9. Харківська	ЛВЗ "Prime"

Багато об'єктів, придатних для промислового туризму, знаходяться в Кривому Розі Дніпропетровської області, зокрема, закрита шахта „Більшовик” (1200 м) „Батьківщина” (1500 м). При цьому для приймання туристів не потрібні великі капіталовкладення. На Луганщині з 2002 р. існує ідея створення технопарку „Рудник” у місцях, де уперше видобули кам'яне вугілля і де можна показувати в театралізованій формі металургійне виробництво давніх часів, відновити перший паровоз і навіть імітувати для туристів обвали й аварії в шахтах [18].

Для розвитку оздоровчого туризму в Дніпропетровській області існують умови, які реалізовані недостатньо повно. По-перше, факторами розвитку оздоровчого туризму в регіоні є наявність розвіданих 18 родовищ мінеральних, лікувально-столових і столових вод, які використовуються (поки не всі) для промислового розливу. По-друге, наявність грязелікувальні курорту «Солоний Лиман», який є практично єдиним в регіоні відомим курортом в Україні. Реклама його недостатня. Хоча цей курорт має тривалу історію існування, а його географічне положення сприяє реалізації не тільки лікувальних мотивів, але і пізнавальних, він недостатньо відомий на ринку туристичних послуг. На лікувальні властивості грязей вперше звернув увагу геолог В.А. Домгер в 1898 р. «Солоний Лиман» функціонує з 1947 р, зараз це грязьовий і бальнеологічний курорт і обласна лікарня реабілітації.

Другий напрямок - спортивний туризм, який передбачає використання як екстремальних природних перешкод, так і штучно зведених споруд. У спортивному туризмі для різних вікових груп і груп з різною фізичною підготовкою використовуються природні перешкоди, що мають неоднакове фізкультурно-оздоровче значення. Наприклад, для занять дайвінгом (підводний туризм) в регіоні використовуються водосховища, річки, затоплені кар'єри. Ці об'єкти призначені для дорослих, а для дітей вони небезпечні, тому для отримання первинних навичок в дайвінг дітям повинні бути запропоновані

тренувальні заняття в басейнах. Альпінізм, скелелазіння в регіоні, де переважає рівнинний рельєф, розвивається недостатньо, хоча для тренувальних зборів широко використовуються виходи порід Українського кристалічного щита на високому правому березі Дніпра у Дніпропетровську, виходи скель в містах Кривому Розі та Інгульці. У 2006 р побудований спеціальний екстрим-полігон в Центрі міжнародного дитячого співробітництва (м. Дніпро).

Для збільшення туристично-спортивного потенціалу регіону можна запропонувати нові спортивні маршрути для пішохідного і водомоторна туризму, для мото- і велотуризму. Будь-спортивний маршрут крім фізкультурно-оздоровчого і тренувального режимів супроводжується реалізацією туристичного інтересу.

Таким чином, дослідивши, значний масив інформації, можна констатувати, що Дніпропетровська область має надзвичайно багаті природні та антропогенні ресурси, для використання їх у розвитку туризму.

Далі будемо аналізувати історико-культурну компоненту рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.

2.2. Історико-культурна компонента рекреаційно-туристичного потенціалу регіону

Традиційно Дніпропетровщина – промислово потужний регіон, на який припадає 10% загальнонаціонального ВВП та 20% експорту в країні. Та на часі – пошук і розвиток нових джерел доходу в скарбницю області. Археологічний туризм – перспективний напрямок. Адже, як свідчить світовий досвід, міжнародний туризм розвивається швидше за торгівлю. В області багато пам'яток різних епох, які можуть зацікавити гостей регіону.

Найвідомішими туристичними об'єктами є культурно-архітектурні

пам'ятки у с. Старі Кодаци, місця боїв козацьких військ із польською шляхтою під м. Жовті Води та с. Княжі Байраки, історико-культурні пам'ятки в м. Дніпрі, садиба-музей Д.І. Яворницького, місця, пов'язані з форсуванням Дніпра в роки Другої світової війни, скіфські кургани IVст. до н. е., місця розташування козацьких січей, музей ужиткового мистецтва петриківського художнього орнаменту в смт. Петриківці.

Інтерес до традиційних видів туризму, таких як культурний, історичний, пізнавальний поступово знижується, але вагомого значення почали набувати екологічний, сільський, науковий, конгресний, освітній, діловий та промисловий, що об'єднані спільним поняттям “альтернативний туризм”.

В області функціонує 9 музеїв із 2 відділами. Дніпропетровський історичний музей створений у 1849 р. як громадський музей старожитностей Катеринославської губернії і зобов'язаний своїм заснуванням діяльності А.Фабра, Я. Грахова, О. Поля, Д. Яворницького. Фонди музею налічують 220 тис. експонатів, у тому числі археологічна, етнографічна, нумізматична, геральдична колекції, реліквії запорозького козацтва, стародруки XVI-XVII ст. тощо. Музейний комплекс включає меморіальний будинок-музей академіка Д. Яворницького, де вчений жив протягом 1905-1940 рр.

Дніпропетровський художній музей заснований у 1914 р. Його зібрання налічує понад 7 тис. творів мистецтва, серед яких - роботи А. Васнецова, В.Поленова, К. Брюллова, І. Рєпіна, В. Серова, І. Левітана, А. Куїнджі, М. Ге, К.Коровіна, Б. Кустодієва, М. Рєріха та ін. Тут представлена також колекція петриківського декоративного розпису (понад 1,5 тис. одиниць).

У Дніпропетровській області на державному обліку перебуває 11,9 тисяч пам'яток, у тому числі 318 пам'яток архітектури.

У 1775 р. на місці злиття річок Кільчень і Самара (поблизу сучасного Новомосковська) планувалося будівництво адміністративного центру Новоросійської і Азовської губерній. Незабаром тут було зведено перші

споруди. Проте місце було обрано невдало: навесні талі води перетворювали місцевість на болото. Тому вже на початку 1784 р. на правому березі Дніпра, на місці козацької слободи Половиця, закладено нове губернське місто, назване Катеринославом (нині Дніпропетровськ).

Архітектурною домінантою історичного центру Дніпропетровська є Спасо-Преображенський собор, зведений у 1830-1835 рр.

У Катеринославі народилась О. Блаватська. Міським архітектором служив А. Достоевський, брат великого письменника. Уродженцем міста є також відомий скульптор Є.В. Вучетич (1908-1974).

У 1778 р. засноване місто-фортеця Слов'янськ (до 1774 -- Микитине), яке з 1782 р. починає іменуватись у документах Нікополем. На місці Запорозької (Микитинської) Січі, що існувала тут у 1636-1652 рр., споруджено обеліск.

Дерев'яний Троїцький собор у м. Новомосковськ збудований у 1775-1780 рр. Він є найбільшим дерев'яним храмом в Україні (висота - 65 м) і одним із найкращих зразків українського дерев'яного зодчества. В 1888 р. у зв'язку з аварійним технічним станом будівля була повністю перероблена з використанням нового матеріалу.

Цікаві знахідки завжди привертали увагу людства, а тому перспективність археологічного туризму не викликає сумніву. Сутність його полягає у відвідуванні місцевості, пов'язаної з археологією та археологічними розкопками. Слід зазначити, що археологічний туризм в м. Дніпрі, не зважаючи на всю його цікавість, знаходиться на низькому рівні розвитку і не є популярним серед населення. Він не має фінансування з боку держави як на вищій ланці, так і на місцевому рівні, пересічний дніпропетровець не володіє інформацією про місця археологічних розкопок, тощо. Не зважаючи на те, що співробітниками відділу археології міста постійно проводяться хай не масштабні, але розкопки, поширення цей вид туризму не набуває. Найбільша кількість пам'яток археології виявлена в Жовтневому та Самарському районах

міста. Серед найдавніших пам'яток епохи кам'яного віку найбільш видатними є стоянка в балці Сажівка, що датується – близько 200 тис. років тому і ґрунтовий могильник VI-IV тис. до н.е. у поселенні Чаплі, у якому серед предметів похоронного інвентарю були знайдені підвіски із зубів оленя, пояси з черепашок, мідні браслети та інші. П-в Ст. Ігрені має стати музеєм під відкритим небом, оскільки тут сконцентровані десятки пам'яток старовини, проте, на жаль, це є поки що нездійсненими з багатьох причин [21]. Отже, розвиток археологічного туризму в регіоні має всі перспективи, не зважаючи на різні перепони, оскільки Дніпропетровськ своєю історією та давниною може позмагатися з деякими відомими містами Європи.

Перспективність історичного туризму та цікавість до його об'єктів обумовлена безліччю історичних місць в області. Наприклад, усім відомий Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д.І. Яворницького, який був заснований у 1849 році, де експозиціонуються колекції від старовинних знарядь праці (часи палеоліту) до експонатів часів Другої Світової війни. Унікальними експонатами є половецькі «баби», Керносівський ідол та колекція козацьких старожитностей. Своєю історичною та культурною цінністю виділяється Палац графа Потьомкіна, заслуговує уваги пам'ятник першому почесному громадянину Катеринослава О. Полю та багато інших об'єктів. В с. Нікольське-на-Дніпрі встановлено пам'ятник на місці загибелі (біля дніпровського порога Ненаситець) легендарного князя Святослава Ігоровича. В передмісті Дніпра знаходиться селище Старі Кайдаки, де розташоване давнє козацьке кладовище. В селищі Шевченко збудована Богородицька фортеця, що може стати туристичним і просвітницьким центром Дніпропетровщини, та ще безліч історичних пам'яток та об'єктів, що розкривають історію міста та області.

На основі археологічного та історичного туризму з'явився ще один вид сучасного туризму, що має достатньо перспектив для розвитку в

Дніпропетровській області. Це темний туризм – різновид туризму, сутність якого полягає у відвідуванні місць, що пов’язані зі смертю, стражданнями, руйнуванням тощо. Загальновідомо, що людей завжди приваблювали місця чужих тортур, поховань, катастроф та взагалі різні містичні історії. Вперше вираз «темний» туризм було використано в 1996 році в журналі «International Journal of Heritage Studies», а перші туристичні агенції, що спеціалізувалися на темному туризмі, почали свою діяльність з туру на місце крушіння дирижабля «Гінденбург» в аеропорту Лейкхерст [26].

Думки вчених щодо причин привабливості для людей темного туризму розходяться. Кожен знаходить своє в цьому досить специфічному виді туризму. До темного туризму лише в самому Дніпропетровську можна віднести покинуту лікарню на вул. Короленка в Дніпропетровську, з якою пов’язано багато вигадок та міфів, будинок №13 на вулиці Дзержинського в м. Дніпропетровську, подорожі у місця голодомору на Дніпропетровщині, кладовища. Незважаючи на те, що темний туризм є відносно новим видом туризму в усьому світі, але він постійно знаходить своїх прихильників, а його популяризації набирає оберти. Вирішальним чинником у розповсюдженні темного туризму в Дніпропетровській області має стати правильна його презентація з боку туристичних підприємств.

Ще одним цікавим та сучасним видом туризму є креативний туризм, що поєднує в собі не тільки ігри, присмний відпочинок і нові враження, але і можливість зануритися в абсолютно інше середовище, зазирнути за лаштунки звичного життя. Цей вид туризму добре розвинений в області, а особливо в самому Дніпрі. Останнім часом у місті стали дуже популярними квест-кімнати, наприклад, «Вкапкане», «Взаперти», «На измене», «IQroom», «XRoom», «Паника», «Западня», «Побег Ъ» та інші. Завданням креативного туризму є не місце подорожі, а враження від неї, атмосфера. Одним із основних організаторів креативного туризму є креативний простір «Риба Андрій». Його

туристичний центр організовує тематичні екскурсії, наприклад, екскурсії на заводи, за куліси театру, поїздки в ліс за грибами, відвідування козацьких хуторів, дігерство тощо. Отже, креативний туризм має перспективи за рахунок створення нових розважальних центрів, видів розваг і маршрутів, але тільки при достатньому фінансуванні та завдяки творчим здібностям його організаторів.

Одним із спеціалізованих та дуже популярним сучасним видом туризму є фототуризм, розрахований, в першу чергу, на створення сприятливих умов для проведення фотографічної зйомки. В той час, коли в країнах Західної Європи фототуризм є популярним близько тридцяти років, в Україні цей напрямок туризму є новим.

У Дніпропетровській області фототуризм має дуже великі перспективи для свого розвитку. Через те, що коло туристів поступово розширюється від професіоналів своєї справи до любителів, які чи не вперше взяли до рук фотоапарат, організовується все більше турів різної тематики, для різного рівня туристів, різного віку тощо.

Завдяки різноманіттю ландшафту, туристичних місць та архітектури, парків, садів Дніпропетровська область дозволяє обирати об'єкти та тематику фотозйомки, оскільки поєднує в собі красу природи та етнічні пам'ятки минулого з промисловими пейзажами та футуристичними спорудами. До незвичних краєвидів для зйомки можна віднести червоні шахти та кар'єри в Кривому Розі, що нагадують поверхню Марса, чим і стали привабливими для туристів. З інших великих міст можна виділити м. Павлоград, м. Жовті Води і м. Нікополь. Саме фототуризм став свіжою ідеєю в туристичному бізнесі. Звичайно фототуризм може стати прекрасною альтернативою дорожчим видам туризму за наявності цікавих місць для фото та вдалої маркетингової політики.

На теренах Дніпропетровщини багато цікавих об'єктів, однак туристичний потенціал краю достатньо не розкритий, бо культурний туризм в

Україні асоціюється передусім із Львовом та Києвом. На Дніпропетровщині навіть місцеві жителі знають не всі місця, де варто побувати. Відвідавши презентації та поспілкувавшись із гідями, Радіо Свобода склало свій ТОП-7 маловідомих і нерозкручених об'єктів області, які можуть зацікавити мандрівників, прихильників різних напрямків туризму.

1. Паломницький та етнічний туризм: унікальні храми та свята національних громад. Туф – вулканічний камінь дивовижного персикового відтінку, привезений із самої Вірменії, майстерно вирізьблені орнаменти й фігури на фасаді, традиційні пам'ятні камені – хачкари... Все це про найбільший храмовий комплекс у Східній Європі – храм Вірменської апостольської церкви у Дніпрі. Відкритий 2018 року, храм Святого Григора Лусаворича стає місцем паломництва для вірменів із різних регіонів і країн світу.

Рис. 2.2.1 Храм Вірменської апостольської церкви, м. Дніпро

Храм розташований поблизу колишнього проспекту Калініна, який тепер носить ім'я героя Небесної сотні Сергія Нігояна, а його рідне село Березнуватівка у Солонянському районі також хочуть зробити одним із пунктів паломницького маршруту.

За вірменськими традиціями, церква не тільки є духовним осередком, а й виконує роль культурного центру. При храмі в Дніпрі діє вірменська недільна

школа, там проводять свята та виставки та яскраві події родзинки, які може запропонувати туристам вірменська громада міста. Вірмени показують свою майстерність, свої традиції весело, з танцями, зі смаколиками.

Храм органічно вписався в архітектурний образ міста й надає певного колориту. Для етнічного туризму і церква й прилегла територія дуже підходить. На території часто проводять національні свята, наприклад, свято лаваша й свято долми, майстер-класи з національних танців, дегустації вірменських вин.

Мультикультурне й поліконфесійне місто має навчитись конвертувати цю свою особливість у розвиток туризму. Кілька православних храмів, яким більш ніж сто років, римо-католицький костел, синагога разом із потужним Музеєм Голокосту – у місті є що подивитись тим, хто хоче більше дізнатись про життя релігійних та національних громад.

Незабаром до цього переліку можна буде долучити й відроджену стародавню мечеть. У споруді, спотвореній перебудовами, певний час діяла дитяча спортивна школа. Тут планується ісламський культурний центр, недільна школа з безкоштовним вивченням іноземних мов, бібліотека.

2. Оздоровчий туризм: мінеральні води Новомосковщини. За 45 кілометрів від Дніпра на тих, хто стомився від гамірного й велелюдного мегаполісу, чекає затишний куточок із реліктовим сосновим лісом і мальовничими берегами річки Самари. Село Орлівщина в Новомосковському районі відоме чистим повітрям і цілющою водою.

Поряд розташований регіональний ландшафтний парк місцевого значення «Самарські плавні» та ботанічна пам'ятка «Орлівщанські дубові насадження». Їдуть сюди не тільки насолодитись природою, а й підлікуватись.

Мінеральна вода «Новомосковська», яка видобувається зі свердловини на території санаторію «Курорт Орлівщина», – унікальна за складом. Ця холодна хлоридо-натрієва слаболужна вода містить біологічно активні мікроелементи й сполуки, які допомагають у лікуванні багатьох хвороб – травної і видільної

систем, органів дихання, порушень обміну речовин тощо.

Санаторій «Курорт Орлівщина», Новомосковський район, Дніпропетровська область. Якщо просто відпочити, можна приїздити на будь-яку кількість днів – один, два, три, якщо оздоровитись, то мінімальний курс складає 12-14 днів. Тут є два джерела: вода для внутрішнього і зовнішнього застосування. Першу видобуваємо з глибини 75 метрів. Другу – з глибини 140-150 метрів. Подається вода у вигляді ропи – дуже солоня. Вона застосовується у вигляді йодо-бромних ванн. І виходить подвійний ефект: внутрішньо – оздоровлюються внутрішні органи, а зовні, у вигляді ванн, – вода має знеболювальну, заспокійливу й протизапальну дію.

3. Краєзнавчий туризм: «Живий музей» Микити Коржа на Солонянщині. У селі Сурсько-Михайлівка Солонянського району цікавих до історії козацького краю запрошують до музею засновника села, козака Микити Коржа. Цей музей називають «живим» – облаштований він прямо на території селянської садиби: поряд мешкають господарі, тримають худобу, обробляють землю. Подвір'я та стару мазанку, обкладену цеглою, заповнили експонатами, які розповідають про історію й побут села та особистість самого Микити Коржа, легендарного січовика, який дожив до 105 років.

«Музей Коржа Микити» – неофіційна установа. Вона не має бюджетного фінансування та штатних співробітників: існує та розвивається завдяки ентузіастам. Ате тут завжди раді гостям.

У цьому селі бував академік Д. Яворницький, навіть хотів купити тут хату, аби жити й досліджувати скіфські кургани. Приїздив він з Іллею Репіним, який і замалював «Коржівку» – місце, де жив Микита Корж. У музеї – і вишивка, і трави, і посуд, і козацькі ікони. Є майстер-класи: тиснення з тонкого металу, ліплення з солоного тіста, вовняний живопис. Діти й дорослі також можуть спробувати в цьому свої сили. Тримають худобу, город. Пригощають – з домашнього - козацький капустак, коржі.

У селі пропонують до відвідування ще кілька об'єктів – церкву, уклінний хрест, могилу Микити Коржа, «Коржівку», Михайлівську балку, скіфські кургани.

4. Спортивний туризм: «велосипедна столиця краю» на Петропавлівщині. Значна віддаленість від обласного центру – не перешкода для розвитку туризму. Миколаївська територіальна громада, яка об'єднує кілька сіл Петропавлівського району претендує на звання «велосипедної столиці Дніпропетровщині»: тут із радістю приймають організовані групи любителів їзди на роверах і розробили для них кілька веломаршрутів.

Один із маршрутів розроблено, щоб познайомити туристів із цікавими обрядами та звичаями цієї місцевості. Вже на першій зупинці на них чекає пастух і його чарівна сопілка. Далі туристи мають можливість бачити старовинну криницю і обряд висадження калини. Потім учасники велотуру піднімаються на найвищу точку Петропавлівського району. Демонструють також деякі елементи давнього українського весілля, вчать автентичним танцям. Увечері пропонується туристам заночувати в наметовому містечку, насолодитись піснями під гітару біля спільного вогнища. Серед родзинок цього краю – місцина на річці Самарі, куди навесні прилітають лебеді.

5. Урбаністичний туризм: «західноєвропейське» Кам'янське. Для того, щоб відчувати атмосферу західноєвропейського містечка кінця XIX – початку XX століття, не обов'язково їхати за кордон. У цьому переконані в Кам'янському – місті, яке має унікальну для краю західноєвропейську забудову, – район Верхня колонія. 73 вцілілі будівлі взяті під охорону держави, 11 – внесені до національного реєстру пам'яток України. Серед цікавих будівель – заводська контора, клуб із чудовою акустикою, будинок директора, водонапірна вежа.

На Катеринославщині загалом не збереглися колонії – заводські селища, а в Кам'янському збереглась. Коли був зведений наш металургійний завод, який діє і сьогодні, то це було акціонерне товариство – бельгійсько-франко-

польсько-російське. При заводі було зведене заводське селище, яке складалося з Верхньої та Нижньої колоній. Верхня колонія залишилась. Іноземці приїждять до нас і дивуються, що європейська архітектура з комунікаціями збереглась досі. Туристам пропонується помандрувати в ХІХ століття – «Європа в Україні» (рис. 2.2.2).

Рис. 2.2.2 Головна контора Дніпровського заводу ПРДМТ (1899 р.)

Перлина архітектури – римо-католицький костел (м. Кам'янське), неготичний стиль, унікальна будівля для Східної України (рис. 2.2.3).

Рис. 2.2.3 Римо-католицький костел

«Західноєвропейське» Кам'янське мирно співіснує з містом іншої епохи –

часів СРСР. Місцеві депутати вирішили не зносити, а музеєфікувати бюст землякові Леоніду Брежнєву, який підпадав під «декомунізацію».

6. Індустріальний туризм: Кривий Ріг і його «велична п'ятірка». Помилуватись «марсіанськими» пейзажами залізрудних кар'єрів, відвідати гірничо-видобувні підприємства, зазирнути на металургійний комбінат-гігант. Уже понад 5 років у Кривому Розі розвивають індустріальний туризм. У місті розробили 80 індустріальних маршрутів, охочих пройти ними більше (рис. 2.2.4).

Рис. 2.2.4 Залізрудний кар'єр

Мало хто знає, що Кривий Ріг – не тільки найдовше місто Європи (126 кілометрів), але й найглибше. Тут розташовані 7 діючих шахт, які мають глибину в понад тисячу метрів. З-поміж десяти найбільших залізрудних кар'єрів виділяють один, найцікавіший для туристів. Його площа – 6 квадратних кілометрів – це як три Монако, а глибина – 425 метрів: якщо на дно занурити Ейфелеву вежу, її взагалі не буде видно. А втім, у міста є свої «ейфелеві вежі» – копри шахт, а також свої «озера» – затоплені кар'єри – та «гори» – відвали порожніх порід.

Цікавий туристичний об'єкт – комбінат «Арселор Міттал Кривий Ріг»,

світовий лідер з виробництва сталі. Підприємство має площу 78 квадратних кілометрів. Це в 2,5 рази більше, ніж столиця Євросоюзу Брюссель. Підприємство презентує два туристичні об'єкти: коксохімічне виробництво (рис. 2.2.5) та музей під відкритим небом.

Рис. 2.2.5 Підприємство «Арселор Міттал Кривий Ріг»

П'ять об'єктів Кривого Рогу увійшли до європейського маршруту індустриальної спадщини: це два об'єкта на меткомбінаті, два кар'єри – Південного та Інгулецького комбінатів та скансен гірничої техніки Північного комбінату. Кривий Ріг позиціонується як місто активного туризму: на кар'єрах проводяться екстрим-заходи, був танцювальний флешмоб. Інтерес туристів зростає, промислові підприємства стають все більш відкритими для співпраці.

7. Патріотичний туризм: перший в Україні Музей АТО в Дніпрі. Єдиний поки що в Україні Музей АТО в Дніпрі має дві експозиційні частини – у приміщенні й просто неба (рис. 2.2.7). Заклад вже зібрав більше тисячі експонатів із зони бойових дій на Донбасі: розстріляна українська військова техніка, речі загиблих бійців, дитячі малюнки, одяг капеланів, шеврони добровольців. Кілька залів музею присвячені реальним історіям бійців, медиків, волонтерів, які працювали в зоні бойових дій (рис. 2.2.6). Вхід до музею й усі екскурсії – безкоштовні.

Рис. 2.2.6 Музей АТО в Дніпрі

Щодня музей приймає по щонайменше три організовані групи відвідувачів. Дуже важливо, що Музей АТО з'явився в центрі міста. Він нагадує жителям про те, що війна триває.

Рис. 2.2.7 Найбільший метелевий герб України, Петропавлівський район, Дніпропетровська область, 2018 рік

На Дніпропетровщині – майже 1,8 тис. археологічних пам'яток, із них 13 – загальнонаціонального значення. Скіфські кургани, трипільські поселення, козацькі укріплення. А ще – залишки після всесвітнього потопу та загадкові давні майдани невідомого походження. Дніпропетровщина багата на археологічні «родзинки», цікаві для гостей регіону. Особливий інтерес у туристів до Дніпровських порогів. Там під водою "ховаються" залишки після всесвітнього потопу. А ще регіон має власний "Стоунхендж", навіть давніший за англійський "аналог". Це кам'яна споруда, яка досить реалістично передає

форму змії. Розташована поруч із відомим порогом Ненаситець – поблизу села Нікольське.

Серед пам'яток, які можуть зацікавити туристів, – залишки палеовулкану. Вони збереглися в Аполонівці на Солонянщині. А в селі Домоткань Верхньодніпровського району можна подивитися на валуни, що утворилися під час зсуву криги у льодовиковий період.

У різних куточках області розташовані десять давніх майданів різноманітної конфігурації. Про їхнє походження досі точаться дискусії. Найвідоміший – "Мавринський майдан" у формі "краба". Він – біля села Межиріч Павлоградського району.

Рис. 2.2.8 Мавринський майдан

Варто відзначити, що багато туристичних об'єктів Дніпропетровщини залишилися поза характеристикою: це і Петриківка з її декоративним розписом, і дерев'яний «без жодного цвяха» Свято-Троїцький собор у Новомосковську, описаний О. Гончаром в однойменному романі, і «степові піраміди» – скіфські кургани. «Нетуристичному» регіону не бракує туристичних об'єктів, скоріше – інвестицій в інфраструктуру та – подекуди – креативного підходу до справи.

Наступним кроком буде аналіз інфраструктурної компоненти рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.

2.3. Інфраструктурна компонента рекреаційно-туристичного потенціалу регіону

Дніпропетровський регіон є прикладом промислово навантаженого регіону, у якому порушена екологія. За оцінкою установ НАН України за ступенем забруднення майже вся територія області відноситься до категорії дуже забруднених, а понад третини – до надзвичайно забруднених [13, с. 13]. Водночас область має значні природно-рекреаційні ресурси та потенціал, ефективне використання яких дозволить поліпшити ситуацію у регіоні із навколишнім середовищем, розвивати новий напрямок бізнесу та завдяки цьому отримати додаткові прибутки усім суб'єктам, залученим до туристичної сфери зеленого туризму. М'який клімат, мінеральні джерела, значний природно-заповідний фонд, водні, лісні ресурси, різноманіття флори та фауни Дніпропетровщини – все це створює умови для розвитку зеленого відпочинку.

А. О. Кравчук наголошує, що одним із найважливіших чинників забезпечення ефективного використання туристичних ресурсів є наявність туристичної інфраструктури [8].

Туристична інфраструктура – сукупність об'єктів, які забезпечують відпочинок і розважання туриста, це базова умова розвитку туризму. Її вдосконалення сприяє раціональному використанню ресурсів туристичним бізнесом при обслуговуванні туристів, створенню необхідного й достатнього рівня комфорту в місцях їх перебування, а також покращенню умов життя місцевих жителів, завдяки створенню, наприклад, нових робочих місць [15; 16]. Розвиток інфраструктури є непрямым внеском у ВВП країни.

До складу туристичної інфраструктури, як правило, включають такі основні групи: а) транспортне та шляхове забезпечення, б) забезпечення житлом, в) громадське харчування або «гостинність», г) роздрібну торгівлю, д) комунальне забезпечення, е) зв'язок, ж) побутове обслуговування тощо [10; 16].

За даними Дніпростату в Дніпропетровській області відсутні великі підприємства розміщення та харчування, а на кожне середнє підприємство припадає чотири малих та 16 мікропідприємств.

В цілому з 4572 колективних засобів розміщення України [13, с. 11], 5,8% знаходяться в Дніпропетровській області. До 2013 р. кількість розміщених як в Україні, так і в Дніпропетровській області зростала, а із 2014 р. знизилася на 34,68% й 21,13% відповідно. Падіння відбулося за рахунок скорочення подорожей ділових туристів через нестабільну економічну ситуацію в Україні, що негативно вплинуло на частоту, тривалість й склад ділових туристичних груп.

В динаміці колективних засобів розміщення в Україні й Дніпропетровській області видно, що їхня кількість у 2017 р. в Дніпропетровській області становила 4,5%, а місткість – 4,6% від загальноукраїнського показника. Слід відзначити, що протягом 2011-2018 рр. кількість готелів та аналогічних засобів розміщення в Україні скорочувалася [22, 26, 85, 86, 84, 87]. Винятковим був 2013 р., коли після проведення Фінальної частини чемпіонату з футболу Євро-2012 в країні кількість закладів розміщення швидко зросла. Проте в Дніпропетровській області відзначалися коливання протягом аналогічного періоду. Так, у 2011 р. кількість готелів та аналогічних засобів розміщення становила 141 об'єкт, при цьому їхня місткість дорівнювала 26,19 тис. місць [16, с. 48]. В 2012 р. відбулося скорочення кількості закладів на 7,8%, а їхньої ємності – на 2,5%, що свідчить про скорочення саме малих підприємств. При цьому скоротилася і середня тривалість перебування з 5,7 дня до 4,9 дня. Протягом 2013-2014 рр. кількість готелів та аналогічних засобів розміщення в Дніпропетровській області почала зростати і на кінець 2018 р. становила 246 підприємств з загальною ємністю 233 тис. місць [86] (табл. 2.3.1). Не зважаючи на зростання місткості колективних закладів розміщення, середня тривалість перебування одного гостя знизилася

до 4,6 доби, при цьому в готелях та аналогічних засобах розміщення вона становила 3,1 дня, а в спеціалізованих – 5,7 дня.

Номерний фонд готелів та аналогічних засобів розміщування в області в 2017 р. складав 4439 номерів, при цьому 3440 з них належали готелям, і тільки 67 – мотелям, 8 – хостелам, всі інші розташовані в гуртожитках для приїжджих, туристських базах та інших місцях для тимчасового розміщування [13, с. 60-67].

Таблиця 2.3.1

Динаміка колективних засобів розміщення в Україні й Дніпропетровській області [22, 85, 86]

Показник	Україна			Дніпропетровська область		
	2011	2014	2018	2011р.	2014 р.	2018
Кількість колективних засобів розміщування, одиниць	5882	4572	4719	275	265	246
в т.ч. готелі та аналогічні засоби	3162	2644	2777	141	146	120
спеціалізовані ЗР	2720	1928	1942	134	119	126
кількість місць, тис. місць	567,3	406,0	300	26,19	26,15	23,0
в т.ч. готелі та аналогічні засоби	154,2	135,5	135,3	8,225	8,341	7,75
спеціалізовані ЗР	413,1	270,5	270,1	17,966	17,807	15,344

Якість готельного сервісу в загальному її розумінні визначається рівнем комфорту, що відповідає певній категорії. Категорії зірковості в 2017 р. мали 42% готелів області, а наявність структурних підрозділів додаткового сервісу, які перебувають на балансі готелів, збільшилася на 4,4 % порівняно з 2015 р. і налічувала 40 ресторанів, кафе і барів, 20 автостоянок, 25 саун, 15 плавальних басейнів, 18 тренажерних залів, 8 тенісних кортів та інших структурних підрозділів з надання додаткових супутніх послуг.

Отже, Дніпропетровська область має всі можливості щодо надання основних та додаткових готельних послуг. Зокрема, велика частина готелів та аналогічних засобів розміщування представлена малим бізнесом з номерним

фондом від 7 до 20 номерів, а в 4-х готелях («Україна», «Жовтнева», «Динамо», «Південна») номерний фонд складає від 40 до 100 номерів і тільки 3 готелі міста Дніпропетровська («Світанок», «Свердловськ», «Дніпропетровськ») відносяться до формату великих готелів (більше 100 номерів).

Майже 60 % підприємств розташовані в центральній частині обласного центра регіону. За даними Дніпропетровського державного центру стандартизації, метрології та сертифікації, на сьогоднішній день в області налічується 2 п'ятизіркові готелі: «Гранд Готель Україна» та готельний комплекс «Sunray». Категорію 4 зірки мають «Axelhof Boutique Hotel», «Асторія-люкс», «Катеринославська», «Creative Club Bartolomeo Hotel», «Академія», «Парк Готель», «Європейська», бізнес- і релакс-готель «GoodZone», бізнес-готель «Reikartz Днепропетровск», готель «Menorah Hotel», 3 зірки – готелі «Дніпропетровськ», «Надія», «Схід», «Меридіан», «Асторія», «Транзит», бізнес-готель «Reikartz Аврора Кривий Ріг» «Hotel 8th Mile», 2 зірки – «7 Days City Hotel», «Світанок», «Патріот», «Центральна».

Таблиця 2.3.2

Колективні засоби розміщення [86]

Роки	Кількість колективних засобів розміщування, одиниць	кількість місць у них, тис. місць	Кількість осіб, що перебували колективних засобів розміщування
2011	275	26191	332716
2012	260	25743	418689
2013	262	25828	557428
2014	265	26148	439650
2015	253	25484	418265
2016	254	24156	446745
2017	228	22794	422857
2018	93	11826	383907

Забезпеченість області готельними місцями в Дніпропетровській області становила 7,9 при рекомендованому Всесвітньою туристичною організацією – 10 (табл. 2.3.2). Проте важко визначити однозначно необхідність у таких закладах розміщення при промисловому іміджі Дніпропетровської області й

середньорічному коефіцієнті завантаження готелів та аналогічних засобів розміщування 20-23% (табл. 2.3.3).

Таблиця 2.3.3

Динаміка завантаженості колективних закладів розміщення в Україні й
Дніпропетровській області [22, 85, 86]

1		Роки			Темпи росту, %		
		2011	2014	2011	2014	2011	2014
	В Україні	0,23	0,20	0,22	100,9	86,2	110,0
	в т.ч.: а) в готелях та аналогічних засобах	0,21	0,19	0,24	103,4	90,5	126,3
	б) в спеціалізованих КЗР	0,24	0,21	0,21	100,1	85,0	100,0
2	в Дніпропетровській області	0,19	0,20	0,22	111,6	96,0	110,0
	в т.ч.: а) в готелях та аналогічних засобах	0,19	0,21	0,23	109,0	89,0	109,5
	б) в спеціалізованих КЗР	0,19	0,20	0,21	112,8	99,7	105,0

Таким чином, проаналізувавши динаміку колективних закладів розміщування та показники використання їхньої місткості, видно, що Дніпропетровська область має значний потенціал щодо прийому туристів не тільки за кількісними показниками, а й за якісними, ефективність використання якого потребує стабілізації зовнішніх чинників впливу на готельний бізнес.

Слід відзначити забезпеченість Дніпропетровської області спеціалізованими закладами розміщення, хоч їхня кількість протягом 2011-2018 рр. зменшилася на 15 об'єктів, а їхня місткість – на 159 місць. Не зважаючи на це, ефективно працюють санаторно-курортні заклади, що спеціалізуються на лікуванні серцево-судинної системи, органів дихання, хвороб нервової системи і т.д. Найбільш популярними в Дніпропетровській області є санаторії «Дніпровський» (м. Дніпродзержинськ), «Новомосковський» (с. Орловщина), «Славутич» (м. Верхньодніпровськ), багато дитячих санаторіїв, що надають комфортні умови проживання, дієтичне харчування та різні розваги. Так, в області в 2017 р. функціонували 6 санаторіїв, 11 дитячих санаторіїв, 17

санаторії-профілакторії, 1 дитячий центр, 2 пансіонати та 75 баз відпочинку, які обслужили протягом року 234,46 тис. осіб при середній місткості одного закладу 152,3 місця.

Кількість розміщених у таких закладах туристів до 2014 р. продовжувала зростати, потім пішов спад, що відобразилося і на коефіцієнті завантаження закладів цього розряду [22, 85, 86]. В той час як коефіцієнт завантаження в готелях та аналогічних засобах розміщення в Дніпропетровській області після 2014 р. знизився на 3,99% порівняно з 2013 р., то цей показник у спеціалізованих закладах області залишився на рівні 2013 року, що свідчить про спроможність матеріально-технічної бази санаторіїв, пансіонатів, баз відпочинку приймати й обслуговувати туристів (рис. 2.3.1).

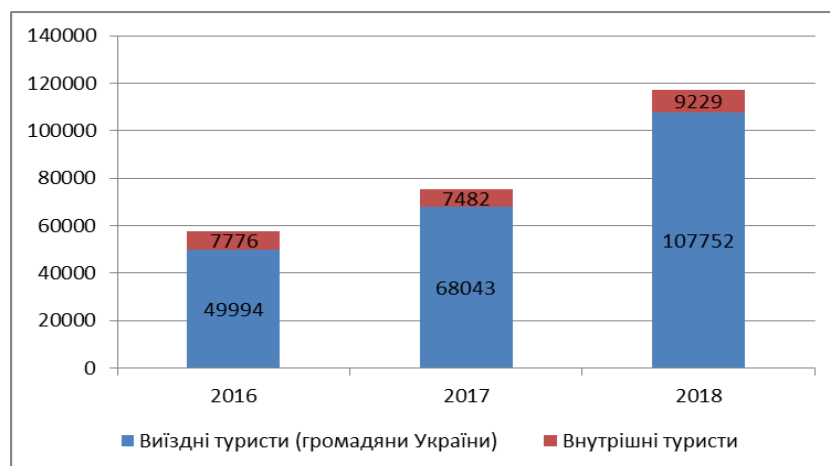

Рис. 2.3.1 Кількість туристів обслуговуваних туроператорами та турагентами за видами туризму, осіб, складено за [22]

Найбільшою популярністю серед жителів області користувалися Єгипет, Туреччина, а також Об'єднані Арабські Емірати, Греція, Іспанія, Болгарія, Італія, Чехія, Чорногорія та Грузія.

Слід зазначити, що в спеціалізованих санаторно-курортних закладах області в 2014-2018 рр. було оздоровлено по 48,1 тис. дітей, що становило 20,5% всіх клієнтів цих закладів розміщення. Отже, більша частка належить

дитячим спеціалізованим закладам розміщення, близько 10% – базам відпочинку та пансіонатам, решта – санаторіям-профілакторіям, санаторіям та пансіонатам (рис. 2.3.2).

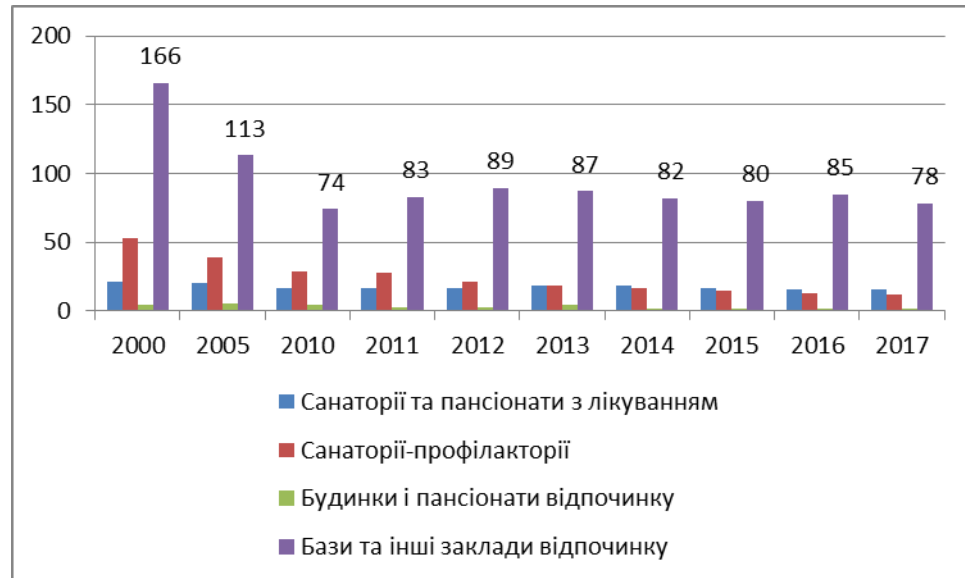

Рис. 2.3.2 Динаміка чисельності санаторно-курортних та оздоровчих закладів області, складено за [22, 85, 86]

Однією з основних складових туристичної індустрії будь-якої країни, регіону чи дестинації є заклади ресторанного господарства, які являють собою організаційно-структурну одиницю у сфері ресторанного господарства, що здійснює виробничо-торговельну діяльність: виробляє і (або) доготовляє, продає і організує споживання продукції власного виробництва і закупних товарів, може організувати дозвілля споживачів [17, с. 4]. І хоча харчування не є обов'язковою складовою туристичного продукту, все-таки заклади ресторанного господарства різних типів і класів є найвідвідуванішими об'єктами серед туристів і найприбутковішими серед постачальників туристичних послуг.

Аналіз динаміки кількості закладів ресторанного господарства в Дніпропетровській області показав їх поступовий спад, який за останні десять років становив 31,2%. Так, на кінець 2018 р. в області налічувалося 1135

закладів ресторанного господарства [19], що обслуговували мешканців і гостей регіону.

Не дивлячись на скорочення кількості об'єктів ресторанного господарства протягом досліджуваного періоду, товарооборот цих закладів без урахування доходу фізичних осіб підприємців постійно зростає.

Така динаміка свідчить про відвідуваність закладів і підтверджує думку про віднесення закладів ресторанного господарства до супутніх послуг у туристичному бізнесі. В Дніпропетровській області найпопулярнішими закладами ресторанного господарства є «Репортерь», який пропонує європейську та японську кухню, заклад з незвичайним екстер'єром та інтер'єром «Папа Карло», ідеальне місце для сніданків туристів, що працює з сьомої ранку – ресторан «Артист», львівська майстерня шоколаду в Дніпропетровську з майстер-класами «Шоколадниця», кафе національної української кухні «Узвар» та інші. Особливо слід відзначити привабливість для туристів закладів швидкого обслуговування, до яких відносяться «МакДональдс», «Пузата хата» та інші. Для ресторанів швидкого обслуговування характерним є приготування невеликого (порівняно з класичним рестораном) асортименту страв, відсутність офіціантів та висока швидкість роботи касирів, яка не допускає створення черг. Нині існує багато різновидів формату швидкого обслуговування. В одних ресторанах приймають замовлення і збирають прямо на касі; в інших – гість проходить вздовж буфету, збираючи страви на тацю, і розраховується на касі в кінці роздаткової лінії. В інших – гостю надається вільний доступ до столу зі стравами, а шлях до зали проходить через касову лінію [21]. Такі заклади різних форматів забезпечують потреби туристів й місцевого населення в харчуванні, що визначає можливості області надання цих послуг.

Визначально, щороку в Дніпропетровську область інвестується більше ніж 20 млрд грн., з яких лише невеличка частина – до 0,3% припадає на інвестиції у заклади ресторанного та готельного господарства [22].

Виходячи зі статистичних даних, на Дніпропетровську область десять років тому припадало майже 3% капітальних інвестицій в тимчасове розміщування й організацію харчування загальноукраїнського показника, а далі ця частка знижувалася до 2,09%.

Проте анексія АР Крим, події на Сході України та економічна ситуація в Україні в цілому стали тими чинниками, що вплинули негативно на інвестиційну привабливість туристичної галузі після 2014 р. Наприклад, сума капітальних інвестицій в 2018 р. в Дніпропетровську область становила 60,3 млрд грн. (в середньому понад 18 тис. грн. на одну особу) [87], з яких на промисловість виділено 62,5%, а на мистецтво, спорт, розваги та відпочинок – 0,1%, й на тимчасове розміщування й організацію харчування – 0,2%.

Будівництво готелів та ресторанів стає пріоритетним напрямком на ринку сервісних послуг, не дивлячись на їх низьку завантаженість. Якщо врахувати, що в стадії проектування і будівництва зараз знаходиться ряд проєктів, різних за форматом та рівнем передбачуваної зірковості, то ситуація на готельному ринку Дніпропетровська може кардинально змінитися в найближчі 5 років.

У смт. Кіровське Дніпропетровської області нещодавно з'явився екоготель «FriendHouse». Головна його особливість – споруди з біологічних екологічно чистих матеріалів. Будівельним роботам передували спеціальні дослідження енергетичного та інформаційного полів в цьому місці, що дозволило звести будівлю, яка немов з'явилася самотійно [27].

Водночас, туристична інфраструктура, що має забезпечувати розвиток ековідпочинку та зеленого туризму в Україні та Дніпропетровському регіоні, розвинена недостатньо, поступається світовому рівню. Із проведеного аналізу можна зробити висновок, що практично в кожній підсистемі є проблеми, особливо хочеться виділити транспортну підсистему, екологічну та рекреаційну як особливо уражену.

Стратегія розвитку зеленого екотуризму у промислово орієнтованих

регіонах, зокрема Дніпропетровському, має засвідчити прагнення регіону, його міської ради та громади розвивати такий вид туристичного бізнесу. Розвиток туризму в регіоні має базуватися навколо зелених територій, парків, озер, річок. Розвитку потребує і відповідна інфраструктура. З метою розвитку зеленої туристичної інфраструктури в Дніпропетровському регіоні необхідно намітити ряд пріоритетів та цілей.

Основним документами, що регламентують інфраструктурні зміни у Дніпропетровській області є:

- Регіональна програма розвитку водного господарства у Дніпропетровській області (2003-2030 роки);
- Дніпропетровська обласна комплексна програма (стратегія) екологічної безпеки та запобігання змінам клімату на 2016-2025 роки;
- Регіональна програма «Питна вода Дніпропетровщини» на 2006-2020 роки;
- Програма розвитку та вдосконалення автомобільного транспорту в Дніпропетровській області на 2009–2017 роки;
- Програма термомодернізації об'єктів комунальної сфери у Дніпропетровській області на 2015 – 2038 роки;
- Регіональна програма оздоровлення та відпочинку дітей Дніпропетровської області у 2014 – 2021 роках;
- Програма підтримки населення в енергозбереженні житлового сектору Дніпропетровщини на 2015 – 2020 роки;
- Програма розвитку туризму у Дніпропетровській області на 2014 – 2022 роки.

Незважаючи на розміщення обласного центру близько географічного центру області, через витягнутість території індекс внутрішньої доступності області значно нижче середнього по Україні (0,80). Щільність усіх доріг обласного значення також є нижче середнього показника по Україні. Щільність

залізничних колій загального користування 49 км/1000 кв.км., автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям – 287 км/1000 кв.км. Загальна протяжність залізничних колій – 1578,2 км, автошляхів – 9194,2 км [31]. Загальний рейтинг області за розвитком інфраструктури наведений у табл. 2.3.4

Таблиця 2.3.4

Розраховані індекси розвитку інфраструктури Дніпропетровської області [31]

Складові інфраструктури (підсистема)	Індекс	Значення індексу	Рейтинг
Транспортна підсистема	ІРт.с.	0,8873	22
Підсистема зв'язку	ІРс.з.	1,0540	14
Екологічна (природоохоронна) підсистема	ІРп.с.	1,0840	17
Рекреаційна підсистема (туризм)	ІРр.с.	0,8098	21
Підсистема житлово-комунального господарства	ІРс.жкг	2,1840	5
Освітня підсистема	ІРо.с.	0,9758	17
Медична підсистема	ІРм.с.	0,0152	1
Підсистема соціального забезпечення	ІРс.с.з.	0,9929	19
Культурна підсистема	ІРк.с.	1,0626	3
Інтегральний індекс динаміки розвитку інфраструктури	ІРінф.	1,07230	13

Згідно з проведеним дослідженням на основі даних, отриманих з Головного управління статистики у Дніпропетровській області, за показником індексу розвитку інфраструктури Дніпропетровщина посідає 13 місце (із показником 1,07230) серед всіх областей України. За результатами аналізу показників індексу розвитку інфраструктури було визначено низку проблем, які мають негативний вплив на перспективи розвитку території.

Дніпропетровська область отримала найнижчий показник інтегрального індексу розвитку транспортної складової (0,8872639). Не зважаючи на реалізацію ряду регіональних програм розвитку певних видів транспорту рівень зношеності рухомого складу залишається надзвичайно високим. До найбільш

пріоритетних заходів, для поліпшення показників у транспортній сфері можна включити масштабне оновлення рухомого складу, будівництво нових станцій метро у м. Дніпро, оновлення зупиночних комплексів, проведення прозорих конкурсів з відбору перевізників, проведення замірів пасажиропотоку для формування маршрутної мережі.

За інтегральним індексом розвитку рекреаційної складової Дніпропетровська область займає 21 позицію (0,8098166). Хоча туристична індустрія Дніпропетровщини представлена 294 суб'єктами підприємницької діяльності, лише за 1 рік їх кількість зменшилася на 10%.

Одним із заходів поліпшення розвитку рекреаційної складової у Дніпропетровській області є розробка регіональної цільової програми для стимулювання розвитку рекреаційного потенціалу й створення підприємств у цій галузі, відкриття нових туристичних маршрутів до визначних місць тощо. Також варто передбачити поширення інформації про лікувальні та мінеральні води, рекреаційні можливості 22 районів Дніпропетровської області, створення туристично-інформаційних центрів у містах.

Таким чином, для подальшого розвитку інфраструктури в Дніпропетровській області має відбуватися чітка координація зусиль регіональної влади із органами місцевого самоврядування, що дозволить більш ефективно та результативно використовувати наявні ресурси.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

1. Проаналізувавши стан розвитку туристичної галузі в Дніпропетровській області, необхідно підкреслити, що вона має вигідне географічне розташування і геополітичне положення, розвинену транспортну мережу, достатньо сформовану інфраструктуру, яка постійно удосконалюється, незважаючи на політичну й економічну кризу в країні. Протягом останніх років змінюється на краще ставлення влади на мікро-, мезо- та макрорівні до розвитку туристичної сфери, що підтверджено ухваленням Програми розвитку туризму в Дніпропетровській області 2014-2022 рр., розробленої на засадах Стратегії розвитку туризму і курортів України. Крім того, туризм впливає на формування ринкових механізмів, поповнення державного й місцевого бюджетів, стає одним із напрямів інтелектуалізації суспільства й оздоровлення населення, раціонального використання вільного часу й формування національної свідомості громадян України. Проте низькі показники обсягів туристичних потоків обумовлені недостатнім використанням природно-рекреаційного й історико-культурного потенціалу, відсутністю маркетингової стратегії й слабкістю організаційного механізму управління туристичною сферою діяльності в Дніпропетровській області.

2. Аналіз динаміки ємності туристських потоків у Дніпропетровській області за період 2014-2018 рр. підтвердив їх нестабільність, що потребує особливої уваги до розробки нових туристичних маршрутів та створення унікальних туристичних продуктів у сукупності з підвищенням якості обслуговування.

3. Забезпеченість Дніпропетровської області закладами готельно-ресторанного бізнесу різних типів, видів, категорій й класів створює умови для розвитку пізнавального, ділового, промислового, сільського та інших видів

туризму.

4. Цікаві знахідки завжди привертали увагу людства, а тому перспективність археологічного туризму не викликає сумніву. Сутність його полягає у відвідуванні місцевості, пов'язаної з археологією та археологічними розкопками. Слід зазначити, що археологічний туризм в м. Дніпрі, не зважаючи на всю його цікавість, знаходиться на низькому рівні розвитку і не є популярним серед населення.

5. Значні перспективи для розвитку має водний туризм у регіоні, який поки обмежується організацією локальних сплавів на придатних до цього річках, нетривалими подорожами водами Дніпра на яхтах або пароплавах і не носить масовий характер. Зважаючи на те, що область має значний потенціал для розвитку водного туризму, тут можуть організовуватися майже всі його види: рафтинг, яхтинг, каякінг, сплав на байдарках та плотах.

6. Великий потенціал мають Дніпровські водосховища, що знаходяться на території області, – Дніпродзержинське та Каховське, і сама р. Дніпро для розвитку вітрильного водного туризму, оскільки ширина, велика глибина, шторми з високими і крутими хвилями дають можливість повною мірою відчувати всі принади, труднощі й небезпеки вітрильного туризму.

7. За туристсько-рекреаційним потенціалом і вигідним географічним розташуванням Дніпропетровська область може стати важливим туристичним регіоном України та дестинацією світового рівня.

8. Розвиток туристичної діяльності в Дніпропетровській області вимагає створення конкурентоспроможного регіонального туристичного продукту та формування його іміджу за допомогою використання комунікаційно-інформаційного простору, підтримки малого та середнього бізнесу у туристичній сфері.

ПЕРЕЛІК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агалаков Н.М. Рекреационный бизнес и основные факторы обеспечения его конкурентоспособности (на примере туризма) / Н.М. Агалаков // Актуальні питання підвищення конкурентоспроможності держави, бізнесу та освіти в сучасних економічних умовах : матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф., 14-15 лют. 2013 р. : у 3 тт. – Т. 3 – Дніпропетровськ : Біла К. О., 2013. – С. 78-82.

2. Андрушенко В. Ю. Значення та розвиток територіально-рекреаційної системи завдяки туризму / В. Ю.Андрушенко // Розвиток економічної системи в умовах глобалізації: Матеріали міжн. наук.-практ. конф. – Вінниця, 2014. – С.87-90.

3. Афанасьєв О.Є. Промисловий туризм на Дніпропетровщині: напрями, перспективи та досвід використання / О. Є. Афанасьєв // Минуле, сучасне та майбутнє туризму Дніпропетровщини: Матеріали обласної відкритої туристсько-краєзнавчої конференції. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 88-90.

4. Афанасьєв О.Є. Світовий досвід розвитку промислового туризму та його перспективи на Дніпропетровщині / О. Є. Афанасьєв // Індустріальна спадщина в культурі і ландшафті: Матеріали ІІ всеукраїнської наукової конференції. – К.: ДАКККіМ, 2007. – С.205-211.

5. Бакурова А.В. Оцінка рекреаційної привабливості регіону / А.В. Бакурова, Д.В. Очеретін // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. – Вип 183. – Том ІІІ. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2003. – С. 617-622.

6. Бейдик О. О. Індустріальна спадщина: світовий та національний вимір / О. О. Бейдик, В. І. Новикова // Індустріальна спадщина в культурі і ландшафті: Матеріали ІІІ Міжнар. наук. конф. (м. Кривий Ріг, 1–4.10.2008). – Ч.1. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. – С. 24-29.

7. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2001. – 395 с.

8. Бережна І. В. Деякі аспекти теоретичних підходів до оцінки рекреаційного потенціалу Криму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/74375/04-Berejna.pdf>.

9. Биркович В. І. Модернізація туристичного та рекреаційного потенціалу регіонів України / В. І. Биркович // Статистика України. – 2006. – № 3 (34). – С. 83-86.

10. Букреев И.А. Формирование и реализация рекреационного потенциала региона / И.А. Букреев // Культура народов Причерноморья. – 2012. – №209. – С. 19-22.

11. В Днепропетровской области туристов принимают 40 украинских усадеб // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/news/65752/>. – Назва з титул. екрану.

12. Волошина В. В. Екологічний туризм як перспективний напрям розвитку туристичної індустрії на Дніпропетровщині / В. В. Волошина. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kdpu.edu.ua/confgeog/doku.php>.

13. Всесвітня туристична організація. Офіційний веб-сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unwto.org/>.

14. Головне управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dneprstat.gov.ua/>.

15. Горбаль У. Рекреаційний потенціал як об’єкт наукового аналізу в суспільній географії / У. Горбаль // Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2007. – Вип.34. – С.52-55.

16. Гринькевич О. С. Удосконалення оцінки конкурентоспроможності туристичного продукту регіону / О. С. Гринькевич, М. М. Біль // Регіональна економіка. – 2009. – №4(54). – С. 40-46.

17. Давиденко І. В. Основні компоненти туристично-рекреаційного потенціалу / І. В. Давиденко // Соціально-економічні проблеми сучасності та концепція сталого розвитку в Україні та світі: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ: НО «Перспектива», 2014. – Ч. 2. – С. 49-52.
18. Денисик Г. І. Кривбас – унікальний полігон для вивчення промислових ландшафтів України / Г. І. Денисик // Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та ландшафтознавства. Матер. II міжнар. наук. конф. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. – С. 89-91.
19. Дніпропетровськ: минуле і сучасне / А.К. Фоменко, М.П. Чабан, В.І. Лазебник та ін. – Д.: ВАТ «Дніпрокнига», 2001. – 584 с.
20. Дніпропетровський обласний центр з охорони історико-культурних цінностей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docop.dp.ua/>.
21. Дніпропетровщина: сім туристичних родзинок «нетуристичного» краю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29989296.html>.
22. Дніпропетровщина у цифрах у 2018 році. – Днвпро, 2019. – 166 с.
23. ДСТУ 4281:2004 «Заклади ресторанного господарства. Класифікація». К: Держспоживстандарт України, 2004. – 18 с.
24. Дук Н.М. Оцінка і картографування туристично-рекреаційного потенціалу регіону / Н.М. Дук, І. В. Лобанова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/duk.htm.
25. Екологічний паспорт Дніпропетровської області (2018) / http://www.menr.gov.ua/docs/protection1/dnipropetrovska/Dnipropetrovska_ekopassport_2013.pdf https://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2018.pdf.
26. Звіт про конкурентоспроможність подорожей та туризму. Доповідь 2019 Всесвітній економічний форум. – 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2019> (дата звернення 15.03.2020).

27. Зеленская Л. И. Пути увеличения туристического потенциала региона (на примере Днепропетровской области) / Л.И. Зеленская // Вісник ДІТБ. Серія: Економіка, організація і управління підприємствами (в туристичній сфері). – 2007. – №11. – С.19-22.

28. Зеленська Л. Рекреаційна оцінка прибережних природних та історико-культурних ландшафтів м. Дніпропетровська та його околиць із залученням річкового транспорту / Л. Зеленська // Взаємодія транспорту і туризму: тенденції, проблеми, перспективи. Зб. наук. праць. – К.: Принт-центр, 2012. – С. 140-146.

29. Зелінський І. Про статистичну оцінку рекреаційно-оздоровчого забезпечення населення в регіоні / І. Зелінський // Комплексна оцінка соціально-економічного розвитку регіонів України: основи методології і апробаційні розрахунки: Регіональна економіка. Додаток “Регіони України. Економіко-статистичні порівняння”. – 2001. – № 2. – С. 26-38.

30. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. / Відомості Верховної Ради України. – Київ, 2002. – № 3-4. – Ст. 27.

31. Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації. Аналітичне дослідження // ГО «Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень», Фонд імені Фрідріха Еберта. – Київ, 2017. – 108 с.

32. Кабінет міністрів України. Урядовий портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/>.

33. Казакова Т. А. Екскурсії в шахту – перспективний напрямок розвитку техногенного туризму / Т. А. Казакова // Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та ландшафтознавства. Матер. II міжнар. наук. конф. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. – С. 124-127.

34. Казакова Т. А. Екологічний туризм в індустріальних регіонах / Т. А. Казакова // Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку: матер. IV Міжнар. наук-практ. конф. – Вип. 5. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Т.

Шевченка», 2010. – С. 281-287.

35. Казакова Т. А. Потенціал гірничопромислових ландшафтів Кривбасу для цілей спортивного туризму / Т. А. Казакова // Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку: матер. IV Міжнар. наук-практ. Конф. – Вип. 4. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2009. – С. 55-61.

36. Казакова Т. А. Спелестологічні ресурси Кривбасу як об'єкти для екстремального туризму / Т. А. Казакова // Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства. Зб. тез міжвуз. наук. конф. – Умань: УДАУ, 2009 – С. 74-76.

37. Казаков В. Л. Кар'єри. Відвали. Провали // Краєзнавство. Географія. Туризм. – № 45. – 2005. – С. 16-23.

38. Казаков В. Л. Потенціал Криворіжжя для цілей екстремальних видів туризму / В. Л. Казаков // Географічні дослідження Кривбасу. Матер. кафедральних наук.-дослід. тем. – Кривий Ріг: Видавничий центр, 2009. – С. 45-49.

39. Казаков В. Л. Техногенний туризм в системі природокористування / В. Л. Казаков, І. І. Мещанін, Т. А. Казакова, О. Й. Завальнюк // Екологія та раціональне природокористування. Зб. наук. праць. – Суми: СумДПУ, 2006. – С. 221-229.

40. Кіптенко В. К. Продукт туристичної території / В. К. Кіптенко // Географія та туризм. – 2010. – Вип. 9. – С. 119-124. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2010_9_24.

41. Конституція України / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

42. Корнева Д. А. Формирование туристической инфраструктуры на промышленных территориях / Д. А. Корнева // Вісник ДІТБ. – 2012. – №16. – С.103-108.

43. Кузик С.П. Географія туризму : навчальний посібник / С.П. Кузик. –

Київ : Знання, 2011. – 271 с.

44. Кулеш В.Г. Перспективи розвитку промислового туризму в світі та Україні / В.Г. Кулеш // Вісник ДІТБ. – 2010. – №14. – С.90-95.

45. Кулеш В.Г. Промисловий туризм як основа формування туристичного бренду індустріального регіону / В.Г. Кулеш // Вісник ДІТБ. – 2012. – №16. – С.109-114.

46. Лакомова Е. Й. Индустриальный ландшафт Кривбасса и его туристический потенциал / Е. Й. Лакомова // Ученые записки Таврического национального университета им. Вернадского. Серия География. – 2010. – Том 23 (62). – № 3. – С. 227-231.

47. Лісовий кодекс України. – К.: Мін. лісгосп України, 1994. – 56 с.

48. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України: Навч. посіб. / О.О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І. Стафійчук. – Київ: Альтерпрес, 2007. – 369 с.

49. Манюк В. В. Система регіональних ландшафтних парків Дніпропетровщини: критерії формування та пріоритети в режимі. / В. В. Манюк // Вісник Дніпропетровського університету. – № 3/2. – Т.17. – Серія: Геологія. Географія. – Дніпропетровськ.: Вид-во Дніпропетровського національного університету, 2009. – С. 122-130.

50. Мацола В. І. Формування і розвиток рекреаційно- туристичного комплексу Закарпатської області [Текст] : дис... канд. екон. наук: 08.10.02 / Мацола В. І. – Ужгород, 1996. – 176 с.

51. Мешко Н. П. Регіональний туризм: стратегія, ресурси, перспективи розвитку: Монографія / Н. П. Мешко, В. Є. Редько, О. П. Крупський та ін. – Дніпропетровськ: Акцент ПП, 2016. – 321 с.

52. Мешко Н. П. Розвиток промислового туризму як напрям у міжнародному туристичному іміджі Дніпропетровського регіону / Н.П. Мешко, К.В. Карплюк // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Світове господарство і міжнародні економічні відносини». – 2015. – Вип.7. – С.40-47.

53. Міністерство культури, молоді та спорту України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/>.
54. Модернізація туризмознавства: теорія і практика партнерства: монографія / За ред. Г.П. Скляра. Полтава: ПУЕТ, 2015. – 372 с.
55. На Дніпропетровщині розвиватимуть археологічний туризм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://adm.dp.gov.ua/news/na-dnipropetrovshchini-rozvivatimut-arheologichnij-turizm>.
56. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери / Кравців В.С., Гринів Л.С., Копач М.В., Кузик С.П. – Львів: НАН України. – ІРД НАН України. – 1999. – 78 с.
57. Необычный эко-отель возле Днепропетровска [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prohotelia.com.ua/2012/07/friend-house/>.
58. Об'єкти культурної спадщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://adm.dp.gov.ua/dniprooda/pro-oda/departamenti-ta-upravlinnya/upravlinnya-kulturi-nacionalnostej-i-religij/obyekti-kulturnoyi-spadshini>.
59. Оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку влітку 2017 року : стат. бюлет. / [відп. за вип. О.О. Кармазіна]. К. : Державна служба статистики України, 2017. 55 с.
60. Офіційний веб-сайт Дніпропетровської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.adm.dp.ua>.
61. Осипенко К. В. Методика оцінки конкурентних переваг туристичної привабливості регіону [Текст] / К. В. Осипенко // Формування і реалізація стратегії розвитку туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія / за наук. ред. О. В. Булатової. – Маріуполь : МДУ, 2013. – С. 49-62.
62. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія / за заг. ред. В. Г. Герасименко. – Одеса : ОНЕУ, 2016. – 262 с.
63. Памятники археологии Днепропетровска в контексте истории и жизни современного города // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу:

<http://museum.dp.ua/article0008.html>.

64. Пацюк В. С. Аналіз ставлення мешканців Криворіжжя до туризму / В. С. Пацюк // Географічні дослідження Кривбасу. Вип. 5. – Кривий Ріг: КДПУ, 2010. – С. 169-173.

65. Пацюк В. С. Особливості становлення індустріального туризму на туристичному ринку України / В. С. Пацюк // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. – Серія «Географія». – 2010. – № 57. – С. 47-49.

66. Петриківка. Офіційний Інтернет-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://petrykivka.dp.ua/>.

67. Приварникова І.Ю. Туристична інфраструктура для створення умов ековідпочинку та розвитку зеленого туризму в промислово орієнтованих регіонах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/322821676_Turistica_infrastruktura_dla_stvorennia_umov_ekovidpocinku_ta_rozvitku_zelenogo_turizmu_v_promislovo_orientovanih_regionah.

68. Про внесення змін до Закону України “Про туризм”: Закон України / Відомості Верховної Ради України [Текст]. 2004. №13. Ст. 180.

69. Про впровадження кластерної моделі розвитку народних художніх промислів: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 145-р від 27.01. 2010 р. / Законодавство України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

70. Програма розвитку туризму у Дніпропетровській області на 2014-2022 рр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://oblrada.dp.ua/region-programmes> (дата звернення 18.01.2020 р.).

71. Про курорти. Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dp_20010711_805.html.

72. Промышленный туризм – новая и бесконкурентная ниша /

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://delo.ua/businessman/promyshlennyj-turizm-novaja-i-beskonkurentnaja-nisha-222036/>.

73.Про схвалення Концепції розвитку санаторно-курортної галузі: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 231-р від 23.04.2003 р. / Офіційний вісник України [Текст]. – 2003. – №17. – С. 122.

74.Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020”. Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

75.Про туризм: Закон України / Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1995. – №31. – Ст.241 (в редакції від 04.08.2011).

76.Радченко Е. Є. Теоретичні основи формування та розвитку туристичного потенціалу регіону / Е. Є.Радченко // Електронне наукове фахове видання “Ефективна економіка” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/214.pdf.

77.Редько В. Є. Перспективи паркового туризму в Дніпропетровській області / В. Є. Редько // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: серія: економіка і менеджмент:збірник наук. праць. – Одеса, 2015. – В. 13. – С. 59-62.

78.Розвиток туристичного бізнесу регіону: Монографія / ред.: І.М. Школа. – Чернівці: Книги-XXI, 2010. – 291 с.

79.Сагалакова Н. О. Характеристика туристичного продукту як специфічного об'єкту ціноутворення / Н. О. Сагалакова // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 17. – С. 27-33.

80.Свірідова Н. Д. Роль та значення індустріального туризму для соціально-економічного розвитку регіону / Н. Д. Свірідова. – Український часопис – XXI, 2010. – № 9-10. – С. 30-32.

81.Святохо Н.В. Концептуальные основы исследования туристического потенциала региона / Н.В. Святохо // Экономика и управление. – 2007. – №2. –

C.30-36

82. Синютка О. М. Метрополійні функції основних регіональних центрів України: оцінка рівня реалізації / О. М. Синютка // Стратегічні пріоритети. – № 1 (34). – 2015. – С.90-94.

83. Старушенко Г. Інформаційно-комунікаційне забезпечення інноваційного розвитку Дніпропетровського регіону: стан, тенденції, проблеми розвитку / Г. Старушенко, В. Чекін // Управління інноваціями в розвитку територій : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Дніпропетровськ, 30 жовт. – 30 листоп. 2015 р. / за заг. ред. Ю. П. Шарова. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2015. – С. 244-248 с.

84. Статистичний атлас України, 2018. Дніпропетровська область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/dw_region.pdf.

85. Статистичний щорічник Дніпропетровської області. 2018. Інфографіка. – Дніпро, 2019. – 30 с.

86. Статистичний щорічник Дніпропетровської області за 2018 рік. – Дніпро, 2019. – 404 с.

87. Статистичний щорічник України за 2018 рік / Державна служба статистики України: за ред. І. Є. Вернера / відп. за вип. О.А. Вишневська. – Житомир: ТОВ “Бук Друк”, 2019. – 482 с.

88. "Стоунхендж" і палеовулкан: Дніпропетровщина робить ставку на археологічний туризм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2785690-stounhendz-i-paleovulkan-dnipropetrovsina-robit-stavku-na-arheologichniy-turizm.html>

89. Стратегічний план розвитку міста Дніпропетровська до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mled.org.ua/media/docs/0_SP_Dnipropetrovsk_fin_Ukr.pdf. – Назва з екрану.

90. Стратегія розвитку Дніпропетровської області – 2020 [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <https://dp.tax.gov.ua/data/files/249110.pdf>.

91. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/168-2017>.

92. Терлецький В. К. Світовий досвід інноваційних форм екотуризму на порушених ландшафтах / В. К. Терлецький, А. Б. Філіпенко // Екологічний вісник. – 2012. – № 1. – С. 28-29.

93. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії / Т.І.Ткаченко. – К.: КНТЕУ, 2006. – 537 с.

94. Туризм в Україні [Електронний ресурс] / Держкомстат України, 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

95. Туристична діяльність в Україні у 2018 році: стат. бюлет. / [відп. за вип. О.О. Кармазіна]. К.: Державна служба статистики України, 2019. 80 с.

96. Туристичний імідж регіону: монографія / за ред. А.Ю. Парфінєнка. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 312 с.

97. Управління культури, національностей і релігій. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://adm.dp.gov.ua/dniprooda/pro-oda/departamenti-ta-upravlinnya/upravlinnya-kulturi-nacionalnostej-i-religij>.

ДОДАТКИ
Додаток А

Чисельність населення Дніпропетровської області

Таблиця А. 1

Чисельність населення [21]

	Територія, тис. км ²	Чисельність наявного населення, осіб	Щільність населення, осіб на 1 км ²
Дніпропетровська область	31,92	3206477	100,5
Дніпро (міськрада)	0,41	1000576	2440,4
м.Вільногірськ	0,01	22979	2297,9
Жовті Води (міськрада)	0,03	44870	1495,7
Кам'янське (міськрада)	0,14	240270	1716,2
Кривий Ріг (міськрада)	0,43	627304	1458,8
Марганець (міськрада)	0,04	47594	1189,9
м.Нікополь	0,05	110669	2213,4
м.Новомосковськ	0,04	70550	1763,8
м.Павлоград	0,06	105238	1754,0
м.Першотравенськ	0,003	28178	9392,7
Покров (міськрада)	0,03	40728	1357,6
м. Синельникове	0,02	30556	1527,8
Тернівка (міськрада)	0,02	27944	1397,2
райони			
Апостолівський	1,38	53427	38,7
Васильківський	1,33	31511	23,7
Верхньодніпровський	1,29	52245	40,5
Дніпровський	1,41	83989	59,6
Криворізький	1,35	44340	32,8
Криничанський	1,68	34557	20,6
Магдалинівський	1,60	33168	20,7
Межівський	1,25	22945	18,4
Нікопольський	1,94	39449	20,3
Новомосковський	1,99	72385	36,4
Павлоградський	1,45	27038	18,6
Петриківський	0,93	24848	26,7
Петропавлівський	1,25	25534	20,4
Покровський	1,21	33700	27,9
П'ятихатський	1,65	44081	26,7
Синельниківський	1,65	37274	22,6
Солонянський	1,73	37936	21,9
Софіївський	1,36	21000	15,4
Томаківський	1,19	24134	20,3
Царичанський	0,90	26425	29,4
Широківський	1,22	26245	21,5
Юр'ївський	0,90	12790	14,2

Додаток Б.

Соціально-економічний розвиток Дніпропетровської області

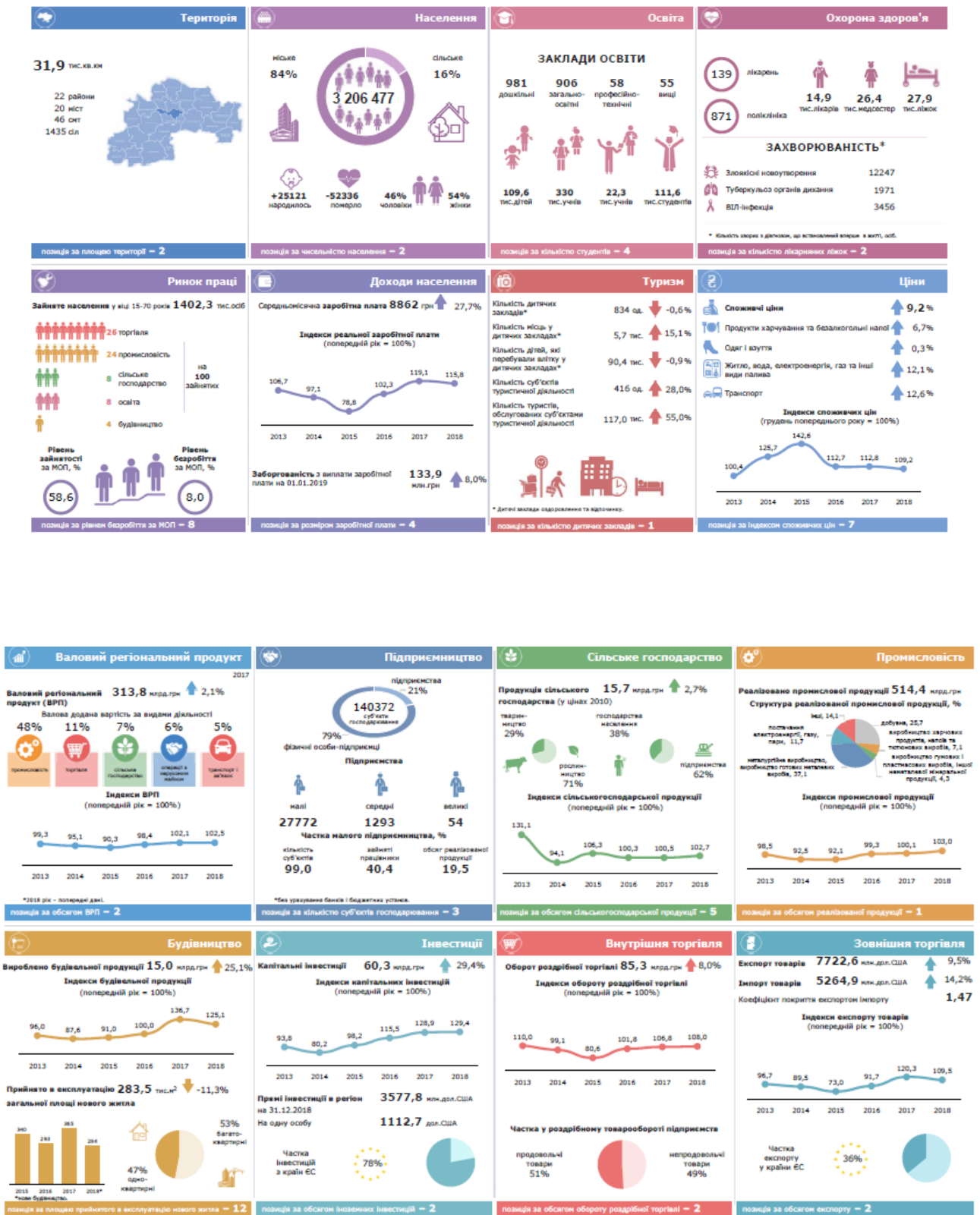

Рис. А.1 Соціально-економічні показники Дніпропетровської області [85]